70297

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

1997 йил, 31 январ, № 5 (3390)

Маънавият ўз халқининг тарихини, унинг маданияти ва вазифаларини чуқур билиш ва тушуниб етишга суянгандагина қудратли кучга айланади.

Ислом КАРИМОВ

Ифтихор

ЙЎЛИНГ ОЙДИН БЎЛСИН, НАФОСАТ КАРВОНЛАРИ!

Тарихда шундай дақиқалар, саналар ва тадбирлар бўладики, улар ўз моҳияти ва залвори билан миллат ва мамлакат маънавий ҳаёти ва истиқболининг кўзгусига айланиб қолади. Президентимиз И. А. Каримовнинг яқинда эълон қилинган «Ўзбекистон Бадиий Академиясини ташкил этиш ҳақида»ги Фармони ана шундай жаҳоншумул аҳамиятга молик, озод ва обод Ватанимиз шону шавкатини, миллий қадриятларини тиклаш ва янада ривожлантириш борасидаги улкан ғамхўрликнинг ёрқин тимсолидир.

Фармон эълон қилинган кун пойтахтимиз ва турли вилоятлардаги телефон қутичаларидан таралган табрик товушлари юзлаб одамлар қулоғига худди мумтоз мусиқий оҳанг бўлиб жаранглади. Санъат аҳли кўзларида чилланинг изғирин ҳавосига қарамай камалак рангига қиёс қилгулик ранг-ранг туйғулар, фахр ва ифтихор нурлари балқиди. 80 ёшни қаршилаётган Ўзбекистон халқ рассоми, портрет жанрининг беназир устаси Абдулҳақ Абдуллаев устахонасига кириб борганимда у мени бағрига босар даражада «Худога минг қатла шукр, шу кунларниям кўрар эканмиз» деди ҳаяжон аралаш. Бадиий Академия... Уни 5—6 йил аввал орзу қилиб бўлармиди? Ўзбекистонда қадимий ва жаҳоний шуҳрат қозонган нафис санъатимиз мактаблари, анъаналари, миллий тасвирий, амалий, меъморий ва миниатюра санъатларимизнинг нодир дурдоналарини тиклаш, тараққий эттириш ва дунёга олиб чиқишнинг иложи бормиди? Йўқ эди, албатта! Бу ҳам мустақиллик шарофати, озод Ватанимизни обод қилиш йўлидаги амалий ишлардан биридир.

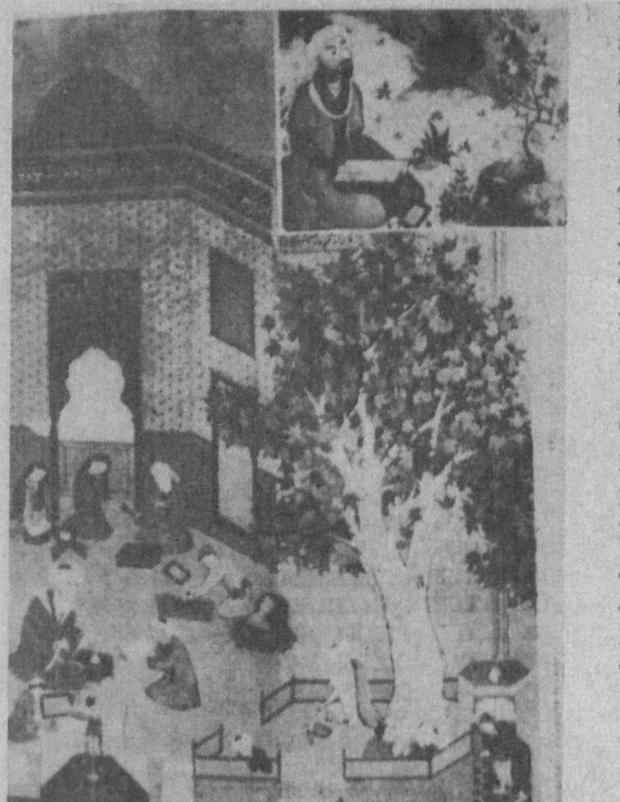

Мустақилликнинг маънавий ҳаётдаги аҳамияти шундаки, биз тарихимиз ва қадриятларимизнинг қадрига ета бошладик, авлод-аждодларимиз қолдирган ақлу нафосат бойликларини янги замонга мослаб тараққий эттириш имкониятини қўлга киритдик.

Тарихдан маълумки, Туронзаминда ўз даврининг ўзига хос бундай Академиялари XI асрда Хоразмда олим ва табиб Абу Саҳл ал-Масиҳий, тарихчи Ибн Мискавейҳ; энциклопедистлар Абу Райҳон Беруний ва Абу Али ибн Сино, Абу Наср ибн Ироқ, Абу-л-Хайр Ҳаммор сингари алломаларнинг анжуманидан ташкил топган «Маъмун академияси» бўлган. Гарчи бу Академия бизнинг ҳозирги тушунчамиздан фарқ қилса-да, ўша давр учун катта аҳамиятга эга илмий анжуман эди.

XV асрнинг биринчи ярмида эса темурийзода Бойсунқур Мирзо Ҳиротда улкан бир китобхона бунёд этади. Бу китобхонада Саид Аҳмад наққош, Хўжа Али мусаввир, жилдсоз Қавомиддин Табризий, Ҳаттот Жаъфар Табризий, Мавлоно Ҳалил, Маъруф Бағдодий, Маҳмуд ибн Муртазо Ҳусайний сингари машҳур санъаткорлар ва ҳунармандлар ижод қилишган. Аста-секин бу китобхона улкан ва ажойиб «Санъат нигористони» («Санъат академияси»)га айланган. Унинг бағрида кейинчалик Камолиддин Беҳзод етишиб чиқади ва ўзининг Ҳирот тасвирий санъат мактабини бунёд этади.

Ана шундай буюк ақлу идрок ва нафосат гулшани, халқимизга «Бадиий Академия» мустақилликнинг олтинчи йили улкан бир туҳфа бўлди.

Одатда барча эзгу ниятлар мамлакатда осойишталик, тотувлик ва ҳамжиҳатлик бўлган даврга тўғри келади. Ўзбекистонда ташкил этилган Бадиий Академияга ҳам ана шундай мамлакатимиздаги истиқбол сари йўналган тинчлик ва соғлом ижтимоий-маънавий муҳит меваси деб қараш лозим.

Бадиий Академиянинг аҳамияти, вазифалари ва ички ташкилий тизимлари Фармонда ҳар томонлама ўз ифодасини топган. Мен уларнинг айримларига эътиборни жалб қилмоқчиман, холос.

Миллий маданий меросимиз ҳақида гап кетганда биз кўпроқ бобокалонларимиз қолдирган мерос билан ҳақли равишда фахрланар эдик. Миллий ифтихор туйғуларимиз асосан мозийга боқиб, ўтмиш бизни етаклаб юрарди. Энди миллий ғурур ва ифтихор туйғуларининг абадий ва сўлмас ниҳоллари мустақил замин бағрида етилиб, истиқбол сари бўй чўзишига имконият яратилди.

Беш йил ичида тасвирий, амалий ва меъморлик санъатлари қўлга киритган ютуқлар улкан бўлди. «Туркистон» саройи, Амир Темур, Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур ҳайкаллари, А. Навоий номидаги миллий боғимиз, Амир Темур ва темурийлар тарихи музейи ва уларни бунёд этишдаги, тарихий обидаларни таъмирлашдаги устазодаларнинг меҳнати таҳсинга сазовордир.

Бинобарин, нафис санъатимиз намояндалари миллат ва мамлакат шаънини, шавкатини бутун дунё халқларига кўз-кўз қилиш салоҳиятига эга экан, уларнинг бошини қовуштириш ва замон эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда ижодий жараённи уйғунлаштириш лозим эди, худди шундай қилинди.

Фармон бошидан охиригача инсон манфаатлари, миллат ва мамлакат манфаатлари, маънавият ва нафосат манфаатлари бўйича қайғуриш туйғуси билан суғорилган.

Мамлакатимизнинг замонавий «Ипак йўли»дан энди бошқа мамлакатларга нафосат карвонларини олиб чиқиш имконияти туғилди. Бу гўзаллик «карвон»ларига ортиладиган тасвирий ва амалий санъат намуналари хорижий мамлакатлар халқларига бизни, маънавиятимизни, иқтидоримизни ва истиқболимизни яқиндан кўриш имкониятини беради.

Агар ўзбек миллий тасвирий ва амалий санъатимиз бўйича шу кунга қадар она тилида чоп этилган илмий-тадқиқот ишларининг бармоқ билан санарли эканлигини назарда тутсак, Фармондаги бу борада айтилган сўзларнинг нақадар долзарб ва муҳимлиги янада ойдинлашади.

Фармон шундай ҳужжат бўлдики, у наинки санъаткорлар, балки биз санъатшунос олимлар олдига ҳам шарафли ва ардоқли масъулиятлар юклайди. Фармон—санъат аҳли юракларига нур бўлиб кирди.

Тилаб МАҲМУДОВ,
фалсафа фанлари доктори, профессор, Ҳамза номидаги давлат мукофоти лауреати

Суратларда: Камолиддин Беҳзоднинг «Шайбонийхон» ва «Анжуман» асарлари

ИЖОДКОР БУРЧИ

Бултур Ватанимиз тарихининг энг ёрқин саналари умумхалқ байрами сифатида кенг нишонланди: Амир Темур бобомизнинг 660 йиллиги, мустақиллигимизнинг беш йиллиги тантаналари довруғи дунёга таралди. Ушбу анжуманларга боғлиқ тадбирларни ташкил этишда ва ўтказишда ижодкорлар, ёзувчи ва шоирлар ҳам фаол қатнашдилар. Миллий ғурурни, эл-юртга муҳаббат туйғуларини, мустақиллик ғояларини тараннум этувчи бадиий асарлар яратдилар...

Куни кеча Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ўтказилган фаоллар йиғилишида ёзувчиларнинг ушбу хизматлари алоҳида таъкидланди. Бу йиғилишда фақат ёзувчиларгина эмас, рассомлар, бастакорлар уюшмалари, нашриётлар, газета-журналларнинг вакиллари, Маънавият ва маърифат маркази жонкуярлари ҳам иштирок этдилар.

Йиғилишни Ёзувчилар уюшмаси раиси Абдулла Орипов кириш сўзи билан очди.

Модомики, бу йил инсон манфаатлари йили деб эълон этилган экан, бу ижод ва санъат аҳли, маърифат ва маънавият фидойилари зиммасига катта масъулият юклайди, «Инсон манфаатлари» деган иборанинг мазмуни жуда чуқур, хосияти чўнг. Дунёдаги жамики нарсалар инсон учун яратилган... Еру осмон, сув ва ҳаво инсонга хизмат қилади. Ою юлдузларнинг шуъласи, қуёш нурлари — уларнинг ҳамма-ҳаммасидан инсон баҳраманд, инсон-манфаатдор. Чунки инсон ақлу тафаккур, онгу шуур билан яралган. Шунинг учун ҳам инсон ўзи манфаатдор бўлган оламни, нарсалар ва воқеаларни англайди, идрок этади ва ҳис қилади. Воқеликка онгли равишда муносабатда бўлади. Айниқса бугун инсоннинг эрки ва ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган, уни озод инсон сифатида қадрлайдиган мустақиллик даврида бу туйғу теран моҳият касб этмоқда. Ёзувчилар бугун озод инсон камолоти учун зарур бўлган маънавий бойликлар яратишга даъват этилган.

Ушбу фикрлар йиғилишда қайта-қайта такрорланди.

Йиғилишда адиблар Иброҳим Раҳим, Саид Аҳмад, Шукрулло, Мирмуҳсин, Ойдин Ҳожиева, Омон Матжон, Омон Мухтор, Муҳаммад Юсуф, Бастакорлар уюшмаси раиси Рустам Абдуллаев, Рассомлар уюшмаси раиси Тоҳир Миржалиловлар сўзга чиқиб, «Инсон манфаатлари йили»да ижодкорлар олдида турган бурч ва вазифалар ҳақида фикр билдирдилар.

Йиғилишда мустақиллик даврида ёзувчи ва санъаткорлар фаолияти, ижодкор инсонга, унинг ижодий меҳнатига муносабат, эркин ва унумли ижод учун зарур бўлган иқтисодий ва маънавий шарт-шароитлар, хусусан, бадиий асарлар нашри, уларга тўланадиган қалам ҳақи, ижодкор меҳнатидан олинадиган солиқ масалалари, вилоятларда чоп этилаётган китоблар савиясини кўтариш ва бошқа ташкилий масалалар муҳокама этилди.

Шунингдек, анъанавий навоийхонлик кунларини ўтказиш, Шайх Нажмиддин Кубронинг 750 йиллик юбилейига тайёргарлик юзасидан ҳам фикр, мулоҳаза ва таклифлар билдирилди.

Йиғилишда Ўзбекистон Президентининг Давлат маслаҳатчиси Ўткир Раҳмат қатнашди ва сўзга чиқди.

М. РУСТАМ

Гул чеҳрасидан аримасин нур

Гулчеҳра Жўраеванинг номи «Қиз узатдик», «Келин салом», «Келин келди» ёр-ёрлари, «Болам ва қалам», «Болажон» каби халқ тилида машҳур бўлиб кетган шеърлари билан боғлиқ. Фақат бугина эмас, у ўттиз беш йиллик ижодий фаолиятида йигирмадан ортиқ шеърий тўпламлари билан аллақачон ўзбек халқининг севимли шоирасига айланган.

Гулчеҳра «Гулшан аро» номли китобнинг кириш сўзида «Шоирлар ичида журналист, журналистлар ичида шоир» бўлиб қолишдан қўрқаман», деб ёзган эди. Чунки у йигирма беш йил давомида газета ва журналларда фаолият кўрсатди. Менинг назаримда Гулчеҳра шоирлар ичида шоира, журналистлар орасида журналист бўлиб қолди.

Гулчеҳра «Ёшлик» журналида ишлаган пайтларда бир ёш мунаққиднинг менга айтган сўзларини бот-бот эслайман. «Опанинг дилхуш, ширин сўзларига маҳлиё бўлибман-у, қўлёзмани қандай қилиб қўлимга тутқазиб юборганларини ҳам сезмай қолибман».

Мен ҳам ушбу мўъжазгина мақолада шоиранинг ижоди ҳақида эмас, асл зиёли бир инсон сифатидаги фазилатлари хусусида фикрлашмоқчиман. Зеро, ижодкор биринчи навбатда ҳақиқий инсон бўлмоғи лозим. Мен Гулчеҳра билан қарийб бир вақтда қўлимизга қалам олганмиз, десам янглишмайди. Болалар ҳақида шеърлар ёзардим, кейинчалик адабиётшуносликка ўтиб кетдим. Шу-шу дугонам билан ҳанузгача мулоқотдаман.

Гулчеҳра Жўраева деганда хушрўй, юзларидан нур ёғиладиган, ширинсухан, қалби беғубор, барчага баравар меҳр кўрсатадиган ва тенг кўрадиган, оқила, вазмин аёл кўз олдимда гавдаланади. Шоиранинг яна бир ажойиб фазилати шуки, қай бир иш бошини тутмасин, уни садоқат билан адо этишга астойдил ҳаракат қилади. Сўнгги пайтларда Ёзувчилар уюшмасида бирга ишладик. Тарқоқ ижодкор аёлларнинг бошини бирлаштириб, қизиқарли тадбирлар ўтказишда ташаббускор ва бошу қош бўлди. Уюшма ижодкор хотин-қизлар кенгашини ташкил этди.

Гулчеҳрани безаб турган яна бир фазилат шуки, у жонкуяр, меҳрибон уй бекаси, қўли ширин пазанда, юзидаги нур унинг хонадонида ҳам порлаб туради. Болажонлигини айтмайсизми. Вояга етказиб тарбиялаган тўрт фарзандига қараб ҳавасингиз келади. «Болам ва қалам» шеъри она-шоиранинг ўз фарзандларига бўлган адоқсиз меҳрини ифода этувчи кўзгудир.

Бир қўлимда қалам,
бир қўлимда болам,
Иккисига баробар онаман,
Қалам билан болам
ташласин қадам,
Иккисига баробар онаман...
Болам ухлаганда ижод бир тийин
Қоғозим устида қолади қалам.

Хуллас, шоиранинг заҳмати, иффати, одоби, ички маданияти, нафис, сермазмун шеърияти унга эл-юрт ва мухлислари орасида эътибор-обрў инъом этди.

Гулчеҳра Жўраевага чинор умрини тилаймиз, гул чеҳрасидан нур аримасин, деймиз, Шеърият гулшанида барқ ураверсин, фарзандлари, меҳнатлари роҳатини кўрмоқлик насиб этаверсин. Қутлуғ ёшингиз муборак, азиз дугонажонимиз.

Соҳиба ИРИСХЎЖАЕВА,
филология фанлари номзоди

Анъанавий навоийхонлик кунлари олдидан

Жуманиёз ЖАББОРОВ

ТОРТАЙИН

Навоий ғазалига мухаммас

Ишқ аро ҳар ғамки бор, номеҳрибондин тортайин,
Розимен, етсин маломат ҳар томондин тортайин,
Таънаю дашномлар пийру жавондин тортайин,
Ошиқ ўлдим, неча жавр аҳли замондин тортайин,
Улки ошуби замондир, бори ондин тортайин.

Во ажаб, қолдим бало илгинда умрим борича,
Дўст йиғлар ҳолима, душман кулар майлар ича,
Кундузим гирёнлик, оҳимдан тутаб ёнгай кеча,
Ёр ила ағёр зулми ҳаддин ошди, ваҳ неча
Васл учун жабру жафо яхши-ёмондин тортайин.

Бир замон шайдо бўлиб, кўкрак керардим мисли шер,
Энди Мажнунлар кўриб бул ҳолатим устод дер,
Тингламас арзимни буткул бу жаҳон — осмону ер,
Ҳажр гирдобиндадир кўнглим, каманди васл бер —
Ким солиб они бу баҳри бекарондин тортайин.

Тобакай ўртар юракни дард-аламлар бунчаси,
Мингта ошиқ қисматин босгай унинг бир кунчаси,
Дил қуши бўлмиш бaлолар домининг тутқунчаси,
Сен танаъум гулбунидин уз фароғат ғунчаси,
Мен бало пайкони жисми нотавондин тортайин.

Ёр хаёли ичра истармен мудом бир илтифот,
Ҳам тилайдурмен фалакдин кўнглима сабру сабот,
То ҳануз олмоқ қийиндир ишқ дарсидин савод,
Боргали кўйига эгнимдин чиқар гўё қанот,
Жавридин десам оёқ ул остондин тортайин.

Бир бошимда ёр савдосин эрур минг дурраси,
Келмагай васлу висолин лоақал бир муждаси,
Бир амал топмас, наҳотким, ваъдаларнинг турфаси,
Меҳмоним бўлсанг оллингда ҳаводис туҳфаси —
Неш тандин, ўқ кўнглилдин, нола жондин тортайин.

Комронлик истадим, топдим вале заҳру завол,
Мен Ниёз аҳли, кўнгилни ўртагай минг бир савол,
Айламас дўст лутфу шафқат этмагай соҳибжамол,
Эй, Навоий, неча қилғайлар этакдек поймол,
Мен даги эмди этак аҳли замондин тортайин.

«НАВРЎЗ—97» АРАФАСИДА

Ўзбекистон Маданият ишлари вазирлиги Ўзбекистон Театр арбоблари уюшмаси билан ҳамкорликда ўтказилаётган анъанавий «Наврўз»—97" театр санъати фестивалига соҳибқирон Амир Темур юбилейига бағишлаб саҳналаштирилган спектакллар тақдим этилмоқда. Шу муносабат билан Маданият ишлари вазири ўринбосари, фестивал ўтказувчи қўмита раиси Муҳаммадали АБДУҚУНДУЗОВ жамоатчи мухбиримиз Салоҳиддин Сирожиддиновга қуйидагиларни сўзлаб берди.

— Фестивалда 1996 йили улуғ бобокалонимиз Амир Темур таваллудининг 660 йиллигига бағишлаб саҳналаштирилган спектакллар намойиш этилади. Спектакллар мавзуси бир хил бўлгани билан, ҳар бир асарда Амир Темур ҳаёти ва фаолиятининг бирбирига ўхшамас турли қирралари акс эттирилган.

Театрларимизнинг ўзига хос ҳисоботи тарзида ўтказилаётган мазкур фестивалда ғолибларни аниқлашда асосан томошабинлар фикрига суянилади. Ҳар бир спектакл намойиш этилаётган театрда мухлисларга махсус сўровлар тарқатилади. Мухлислар фикр-мулоҳазаларини аниқлаш имкониятини берадиган саволларга жавоблар асосида ғолиблар аниқланади. Шунингдек, Шуҳрат Аббосов, Тошпўлат Турсунов, Элдор Мухторов, Тоҳир Исломов, Тоҳир Йўлдошев, Жўра Маҳмудов ва бошқа санъатимиз намояндалари ҳамда олимлардан ташкил топган нуфузли ҳакамлар ҳайъати асарларни баҳолаш жараёнига бош-қош бўладилар.

Албатта, фестиваллар, кўрик-танловлар мукофотларсиз ўтмайди. Ташкилий қўмитамиз томонидан биринчи даражали спектакл учун 40 минг сўм, иккинчи даражали спектакл учун 30 минг сўм, учинчи ўринга сазовор бўлган асарга эса 25 минг сўм миқдорида мукофот таъсис этилган.

Бундан ташқари, энг яхши режиссёрлик иши учун 25 минг сўм, энг яхши рассомлик иши учун 20 минг сўм, энг яхши эркак ва аёл образларини яратганлиги учун иккита 15 минг сўмлик мукофотлар, энг яхши эпизодлик рол учун 10 минг сўм пул мукофотлари мавжуд. Иштирокчилар учун ҳозирланган эсдалик совғалари, ҳомий ташкилотларнинг махсус мукофотлари ҳам ғолибларни кутмоқда.

Бу ерда энг асосийси мукофотлар эмас, балки томошабинлар синовидир.

Фестивал кун тартиби:

10 феврал
ҲАМЗА НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 16 да. — Фестивалнинг тантанали очилиши.
— Абдулла Ориповнинг «Соҳибқирон» спектакли намойиши.

11 феврал
АБРОР ҲИДОЯТОВ НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 11 да. Т. Мирзо, «Амир Темур ва Тухтамиш» спектакли.
Фарғона вилоят театри
ҲАМЗА НОМИДАГИ ТЕАТРИДА
Соат 17 да. А. Орипов, «Соҳибқирон» спектакли.
Бердах номидаги Қорақалпоғистон Давлат театри.

12 феврал
АБРОР ҲИДОЯТОВ НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 11 да. О. Ёқубов, «Авлодларга васият».
Жиззах вилоят театри.
ҲАМЗА НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 17. да. Ҳусейин Жовид, «Амир Темур».
Сирдарё вилоят театри.

13 феврал
АБРОР ҲИДОЯТОВ НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 11. да. А. Орипов, «Соҳибқирон».
Қашқадарё вилоят театри.
ҲАМЗА НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 17. да. С. Исроилов, «Амир Темур».
Шимкент вилоят театри.

14 феврал
АБРОР ҲИДОЯТОВ НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 11 да. М. Бафоевнинг «Ипак йўли» спектакли.
ҲАМЗА НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 17 да. Қ. Абдунабиев, «Амир Темур ва Йилдирим Боязид».
Сурхондарё вилоят театри.

15 феврал
АБРОР ҲИДОЯТОВ НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 17 да. А. Орипов, «Соҳибқирон».
Уш театри.
АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ КАТТА ТЕАТРДА
Соат 11 да. А. Икромов, «Амир Темур» спектакли.

16 феврал
АБРОР ҲИДОЯТОВ НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 11 да. Т. Акбархўжаев, «Замон ўғлони».
Каттақўрғон шаҳар театри
ҲАМЗА НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 17 да. Нурилла ҳожи, «Муҳаббат қасри».
Қўқон шаҳар театри

17 феврал
АБРОР ҲИДОЯТОВ НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 10 да. А. Икромов, Ю. Исматова, «Темурий маликалар»
ҲАМЗА НОМИДАГИ ТЕАТРДА
Соат 14да. Фестивалнинг ёпилиши.

УЙҒОНИШ ОСТОНАСИДА

Матбуот ва демократия

Редакцияга газетанинг ўтган сонларидан сўраб келган мухлис йигитлардан бири гап орасида «Газеталар са-ал жонланди, назаримда», деди. Жуда ишонч билан бўлмаса-да, шу гапни айтди. Жавоб қайтаришга шошилмадим. «Жонланиш ҳам керак-да, — деди у фикрини давом эттириб, — ҳозир ўзгармаган газета кейин ҳам ўзгармайди...»

Аччиқ танқидлардан кейинги бу гап қулоққа ёқимли эшитилади. Аммо кўнгилга таскин бермайди. Чунки ҳар танқиддан сўнг сал-пал қимирлаб қўйиш, «шапка»ни алмаштириш, уч-тўртта танқидий мақола эълон қилиш билан иш битмайди. Бундай нашрлар фақат буюрилган ишнигина бажарадиган мўмин-қобил болага ўхшаб кетади, ўзича билиб ишини қилмайди.

Ҳар бир газета, табиийки, ўз вазифасини бажариши, мавзуларининг мунтазам ва изчиллигини таъминлаши, улар моҳиятини чуқур очиб бериши, тадқиқ ва таҳлилда аниқ фикр, аниқ хулосаларга келиши даркор. Албатта, бугунги матбуот сўзининг мустабид замон матбуоти сўзидан фарқи бор. Газетада танқид қилиндими, демак, у айбдор, иш жойидан, фирқа билетидан маҳрум, деган қатъий ҳукм замонлари ўтди. Фикрлар, қарашлар, баҳолар, нуқтаи назарлар, муносабатлар хилма-хиллиги — демократик матбуотга хос хусусиятдир. Ва, демакки, матбуот ўз елкасига собиқ мафкура томонидан ғоят устомонлик билан юклаб қўйилган «айбловчилик» юкидан халос бўлиб, ўзининг асосий иши, бош вазифаси — жамоатчиликда фикр уйғотиш, шу уйғонган фикр орқали жамият ҳаётига бевосита таъсир кўрсатиш иши билан машғул бўлиши лозим. Бу вазифа аввалги «уриб чиқиш» вазифасидан оғир бўлса борки, асло енгил эмас. Негаки, жамоатчилик фикрини уйғотишнинг ўта нозик томонлари ҳам бор. Гоҳо тўрт қаторли оддий бир хабар, ихчам бир мақола ёки оддий бир рақам жамоатчилик фикрига ижобий таъсир кўрсатиши, мажлису йиғинларда ҳал бўлмаган муаммони ҳал қилиб юбориши ва аксинча, фикрни мутлақо тескари томонга буриб юбориши мумкин.

Ўтган йилнинг бошларида бўлса керак, магазинларда буханка нонларни 3 сўм арзонига сота бошлашди. Нонга чиққан бола кутилмаганда 3 сўм қайтим олиб келганини кўрган ота-она хаёлига фикр келди: нон арзонлабди. Аслида нонпазлар исрофгарчиликнинг олдини олиш мақсадида буханкаларни бироз кичик ҳажмда ёпишаётган эди. Шунга қарамай, нон арзонлабди деган гап бир муддат оғиздан-оғизга кўчиб юрди, «арзончилик бошланибди» — дегандай одамлар руҳига, кайфиятига қордан кейинги биринчи лоладай таъсир кўрсатди, эшик қоқиб келаётган фаровонлик кунларига бўлган ишончни мустаҳкамлади.

Агар эсласак, собиқ тузум нарх-наво масаласида вақти-вақти билан ўзига хос «қитмирлик» ҳам қилиб турарди. Яъни ҳар йилнинг деярли 1 апрелида газеталарда бир мирига арзимайдиган беш-ўнта товарларнинг, масалан, шарикли ручка, баллон плаш, ўтмай ётган синтетик товарларнинг нархи 15-20 фоиз туширилганлиги тўғрисидаги қарор эълон қилинар ва ҳукумат бу билан бутун дунёга «мана бизда арзончилик» дея жар соларди.

Бу мулоҳазалардан англашиладиган хулоса шуки, оммавий ахборот воситалари жамият ҳаётини ҳаракатга келтира оладиган, ҳаракат йўналишини эса маълум мақсад манфаатларига бура оладиган кучли таъсир воситасидир. Ундан эзгулик йўлида ҳам, эҳтиросларни бемаврид кучайтириш йўлида ҳам фойдаланиш мумкин. Матбуот сўзининг масъулияти деганда биз айни шу ҳолатни тушунмоғимиз керак.

Яқинда Ўзбекистон Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясида оммавий ахборот воситалари раҳбарларининг мулоқоти ўтказилиб, унда матбуотимиз олдида турган бугунги энг муҳим вазифалар, журналист масъулияти тўғрисида атрофлича фикр юритилди. Мулоқот иштирокчилари янги ташкил этилган «Ҳуррият» газетасининг дастлабки сонлари ҳамда миллий телевидениемиз фаолиятига доир ўз фикр ва мулоҳазаларини ҳам билдирдилар.

Мулоқотда нималарга келишиб олинди?

Биринчидан. Матбуот сўзи ҳамиша холис ва ҳаққоний бўлиши керак. У шунга даъват этилган. Аниқлик ва яна аниқлик зарур. Юзаки таҳлиллардан юзаки хулосалар келиб чиқади.

Иккинчидан. Матбуот сўзига шахсий манфаат, гуруҳбозлик, маҳаллийчилик кайфиятлари аралашмаслиги зарур. Бу гап газета-журналларга ҳам, радио-телевидениега ҳам тааллуқли. Шахсий манфаат ижодкорни тўғри йўлдан оздиради, гуруҳбозлик — боши берк кўчаларга етаклайди, маҳаллийчилик эса барча саъй-ҳаракатларнинг илдизига болта уради. Маҳаллийчилик бор жойда фисқ-фасод эшиклари ланг очилиб, ўртадан фаришта кўтарилади, барака қочади. Ҳамма иллат ҳам иллат, аммо маҳаллийчиликка тенг келадиган қусур йўқ.

Учинчидан. Бугуннинг гапидан келайлик. Эртани, индинни, ундан-да узоқроқни ўйлайлик. Шиоримиз «Биздан озод ва обод Ватан қолсин» экан, сўзимиз ҳам, ишимиз ҳам шунга ярашуқли бўлсин.

Тўртинчидан. Бизда Оммавий ахборот воситаларини демократлаштириш ва қўллаб-қувватлаш ижтимоий-сиёсий фонди тузилганлиги, «Ҳуррият» газетаси таъсис этилгани, миллий матбуот маркази ташкил топаётгани, журналистлар фаолиятига оид қарорлар юзага келаётгани, матбуотнинг фаоллиги, журналистларнинг эркин-эминлиги тўғрисида юртбошимизнинг ўзи жонкуярлик қилаётгани, мухбирларни қайта ўқитиш, малакаларини ошириш чора-тадбирлари белгиланаётгани — буларнинг ҳаммаси жамиятимизда демократик жараёнлар тобора чуқурлашаётганидан далолатдир, эркин ва озод давлатимизнинг шаклу шамойиллари тобора тиниқлашиб бораётганидан далолатдир. Демакки, Жамғарма, «Ҳуррият», миллий матбуот маркази ижтимоий ҳаётимиздаги сиёсий ислоҳотларнинг маҳсулидир. Демакки, янги газета эртага эркин ва озод йўлбошчи бўлиб ўзи билан бирга бошқа нашрларни ҳам озод фикр сафарига чорлайди, демакки, эртага табиий равишда мазмунан янги-янги «Ҳуррият»лар пайдо бўлади. Бугун унинг айрича мулоҳазаларини ҳазм қила олмай турган бизлар эса, бундан-да аччиқ, бундан-да ўткир, адолатли таҳлилларга дуч келамиз. Эшитиб одатланмаган, ўқиб ўрганмаган ҳақиқатлар билан учрашамиз. Беистисно ҲАММАМИЗ учун ҳам бундай ҳолга тайёр бўлишлик ва тайёр турishликдан ўзга ўзга йўл йўқ. Чунки, юртбошимиз, «Озодлик» радиосининг ўзбек шўъбаси ходимлари билан суҳбатда таъкидлаганларидек, жамоатчиликнинг мансабдорларга нисбатан фикрини ифодаловчи матбуоттина демократик матбуот ҳисобланади.

Ошкора мулоқот чоғи биз муҳаррирлар нималар тўғрисида гапиришимиз керак эди? Матбуотнинг қайси муаммолари ҳал бўлдию қай бирлари муаммолигича қолди?

Яна биринчидан. Матбуотга ёрдам бериш керак. Аммо энг яхши ва унумли ёрдам — бу нашрларга ўзини ўзи оёққа қўйиш имконини беришдир.

Иккинчидан. Газеталарнинг тиражлари камайиб кетганлигининг объектив сабаблари ҳам бор. Қоғоз қиммат, транспорт ва почта харажатлари, ижара ҳақи ошиб кетган. 5 сўмлик газета Тошкентдан Андижон ёки Қаршига боргунча 10-12 сўмга чиқиб кетади. Почтага кириб 1 килолик бандеролни Урганчга жўнатмоқчи бўлсангиз 20-25 сўм тўлаймиз. Айни шу оғирликдаги 40 дона газета учун эса редакциялар камида 60-80 сўм харажат қилишади. Чунки транспортчилар газетани донабай ҳисоблашади. Наҳотки, поезд ёки самолётга ортилаётган оддий юкдан маънавият манбаларининг фарқи бўлмаса? Нега шундай?

Учинчидан. Агар газеталарга солиқ, ижара ҳақи ва транспорт харажатлари масаласида енгиллик берилса, редакцияларнинг ўзи қоғозни бевосита сотиб олиш имкониятига эга бўлсалар, ишончим комилки, вазият кескин ўзгаради. Чунки ҳозир обунадан тушаётган ягона даромаднинг ярмидан кўпи ижара ҳақи, почта ва транспорт харажатларига кетмоқда.

Тўртинчидан. Бугунги муҳаррир ким ўзи? У, очиғини айтганда, савдо базасининг экспедиторига ўхшаб кетади: қоғоз топиши керак, маблағ қидириши керак, ҳомий излаши керак, ташкилотлар билан шартнома тузиши керак, босмахонадан қарзини узиши керак. Кейинги пайтларда бирорта муҳаррирнинг хотиржам юрганини, кутубхонада китоб мутолаа қилаётганини кўрганлар борми? Савия дегани доимо бир хил тураверадиган нарса эмас-ку?

Бешинчидан. Газета-журналларнинг кўпайиши сабабли қалами дуруст журналист ҳозир камида икки-уч жойда ишлайди: бир жойда тўла, иккинчи жойда-ярим, учинчи жойда меҳнат шартномаси билан. Шундай қилишга мажбур. Бундай ҳолда, табиийки, унинг ижодий имкониятлари учга бўлинади. Ўша журналист икки ёки уч жойдан олаётган маошини бир жойдан олиб, бутун фикри-зикрини бир жойга жамласа яхши эмасми?

Олтинчидан. Социализм моддий манфаатдорликни тан олмагани учун ҳам қия бўлиб кетди. Ҳар бир бош муҳаррир моддий рағбат фондига эга бўлсин. Яхши ишлаганга яхши тўласин, муаллифларга «мақолангизни бизга олиб келинг, фалон сўм тўлаймиз» дея олсин ва сўзининг устидан чиқсин. Олдиндан ҳақини тўлаб, социал буюртма асосида ишлашга ўтсин. Ҳар бир редакция ўзи ишлаб топган даромадлардан унумли фойдалансин. Кимга қанча маош тўлаш, қанча қалам ҳақи ёзиш ҳуқуқи таҳририятнинг ўзида бўлсин. Фақат шундагина ижодий рақобат юзага келади. Бунинг учун эса эски замоннинг онгимизда ҳамон сақланиб келаётган «уравниловка»ларидан қутулишимиз зарур.

Ва ниҳоят. Ошкора мулоқотлар чоғи масалаларни айни шу тарзда қўймас эканмиз, муаммоларнинг амалий ечимларини топмас эканмиз, барибир, аҳвол ўзгармайди. Бу гап барча муҳаррирлар қатори менинг ўзимга ҳам тегишли.

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

САХОВАТЛИ УМР

Қутлаймиз!

Кекса педагог, таниқли болалар ёзувчиси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи, халқ маорифи аълочиси, устоз ва мураббий Раҳмат Азизхўжаев саховатли умрнинг 90-баҳорини қаршиламоқда. Тошкент вилояти, Қибрай тумани, «Турон» жамоа хўжалиги марказидаги «Ўнқўрғон» маҳалласида истиқомат қилаётган пири-бадавлат отахон ҳамон тетик, бардам. Ширинсуҳан, меҳмондўст, яқин тарихимизнинг тирик шоҳиди бўлган Раҳмат отани қуёшга қарата солинган айвонда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасини ўқиб турганларида учратдик. Ҳол-аҳвол сўрашгач, табаррук ёшлари билан қутлаб, суҳбатлашдик. Суҳбат жараёнида Раҳмат ота, улуғ адибимиз Абдулла Қодирий ҳақидаги хотираларидан ҳам гапириб бердилар.

— 1927 йил, қишнинг изғирин, совуқ кунлари эди. Наримов номли техникум талабаси бўлганлигим сабабли ётоқхонада яшардим. «Бугун кечқурун ётоқхонада Абдулла Қодирийнинг романи ўқилади», деган хабар тарқалди. Тўпландик, 2-курс талабаси Абдулҳамид Охундий «Ўтган кунлар» романининг биринчи қисмини ўқиди. Ҳаммамиз ҳаяжон ва қизиқиш билан тингладик. Шундан сўнг менда ёзувчини кўриш ҳаваси уйғонди. Уй манзилларини суриштириб топиб бордим. Роман ҳақидаги саволларимга камтарлик, босиқлик билан жавоб бердилар. Ёзувчиликнинг ўзига хос икир-чикирлари ҳақида сўзладилар. Шу тариқа дўстлашдик.

Иккинчи бор борганимда Абдулла ака ўн чоғли улфатлари билан меҳмондорчилик қилаётган экан. Мени илиқ кутиб олиб, жўраларига таништирди...

1928 йил феврал ойида Абдулла Қодирийнинг «Меҳробдан чаён» романидан нусха кўчириш учун бир гуруҳ техникум талабаларини таклиф қилишди. Ҳамид Сулаймон, шоир Гулбек, Фазлитдин Ҳошимий, Мақсуд Ризқи ва мен ёзувчининг ёзлик айвонида ўтириб, асарни кўчиришга ёрдамлашдик. Абдулла ака биздан хурсанд бўлдилар. Миннатдорчилик билдирдилар.

Шу йил ёз ойларида Абдулла акани қишлоқдаги боғимизга таклиф қилдим. Укалари, ўғиллари Ҳабибулла билан бирга келиб бир кеча меҳмон бўлиб кетдилар.

1931-36-йиллар «Ўзбекистон» нашриётида муҳаррир бўлиб ишладим. Дастлабки ҳикояларим газеталарда босилиб чиқди. Кунларнинг бирида Абдулла акани нашриётда учратиб қолдим. Ҳол-аҳвол сўрашдик. Сўнг шаҳардаги уйимизга бирга келдик. Бироз меҳмон бўлиб, кейин кетдилар. Кейинчалик умр йўлдошим Муҳаббатхон билан бирга Абдулла ака уйига кўргани борганмиз. У киши тарихимиз, адабиётимиз, ёзиш машаққатлари ҳақида кўп гапирар эдилар.

Улуғ адиб Абдулла Қодирий билан дўстлашув менда ёзувчиликка ҳавас уйғотди. 30-йилларда болаларга бағишланган ҳикояларим матбуотда эълон қилинди. Ана шулар ҳақида Абдулла ака ўз фикрларини билдирган эдилар. Ҳикояларим китоб ҳолда 60-йилларда босилиб чиқди: «Кўк кўсак», «Бобомнинг ток қайчиси», «Унутилмас ов», «Кенжа ўғил»... Уларнинг барчаси қишлоқ ўқувчилари ҳаётини акс эттиради. Кейинчалик чоп этилган «Эломон», «Яшил чайла», «Баҳор саховати», «Орият», «Икки қирғоқ», «Соҳилдаги ошиқлар» каби қиссаларимда ҳам шу мавзу бирмунча кенгроқ ифодаланган. Ҳар бир асаримни ёзганда камтарин, камсуқум, зукко, билимдон устозим Абдулла Қодирий сиймоси кўз ўнгимда гавдаланиб туради. Ана шундай буюк инсон билан дўст бўлиб, ҳамфикр, ҳамнафас бўлганимдан фахрланаман...

Бугунги кунда қарилик гаштини сураётган кекса адиб Раҳмат Азизхўжаев умридан рози: умр йўлдоши кекса ўқитувчи Муҳаббатхон ая билан турмуш қуришганига 70 йил тўлди. Уч ўғил, бир қизи бор, ҳаммаси оилали. Катта ўғиллари Ориф шифокор, тиббиёт фанлари доктори, ўртанчаси Аббос ҳам шифокор, тиббиёт фанлари номзоди, доцент, кенжаси Анвар биология фанлари номзоди. Қизлари Раъно адабиёт ўқитувчиси.

Биз ҳурматли Раҳмат отани муборак 90 ёши билан самимий қутлаб, узоқ умр, ижодий баркамоллик тилаймиз.

Неъматилла САЪДУЛЛАЕВ

Янги бозордаги эски машмашалар

Бозорлар азал-азалдан юртнинг ободлигини, элнинг тўқ-фаровонлигини белгилаб берган. Илгари ҳам шундай эди, ҳозир ҳам. Шу боис сўнгги йилларда республикамизнинг деярли барча вилоят ва шаҳарларида бозорларни ҳар томонлама кенгайтиришга, замон талабларига жавоб берадиган даражада қайта таъмирлашга ёки янгиларини барпо этишга катта эътибор берилмоқда. Мисол тариқасида биргина Тошкент шаҳрини олайлик. «Чорсу», «Олой», «Миробод», «Юнусобод», «Қўйлиқ», «Сирғали», «Фарғона», «Фарҳод» каби бозорларнинг қиёфаси сўнгги 3-4 йил ичида таниб бўлмас даражада ўзгариб кетди. Эндиликда уларни ораласангиз, кенглигидан, баҳаволигидан дилингиз яйрайди, шарқона услубда тикланганидан кўзингиз қувнайди.

Хўп, буниси яхши. Лекин кишини бир савол ўйлантиради. Мана шундай кенг ва ёруғ бозорларимизда савдо-сотиқ маданияти, нарх-наво муаммолари қай аҳволда? Биз ушбу саволларга жавоб топиш, нарх-наволарни ўзаро таққослаш мақсадида бир-икки бозорларни айланиб чиқдик. «Олой», «Миробод», «Қўйлиқ»да бўлганимизда, нарх-наво деярли бир-бирига яқин эканлигига ишонч ҳосил қилдик. Лекин бизни бошқа бир нарса — бозорлардаги тартибсизликлар ўта таажжубга солди. Келинг, яхшиси, қуруқ қошиқ оғиз йиртмасин, сўзимизнинг исботи учун «Қўйлиқ» бозоридаги аҳволга бир назар ташлайлик. Назаримизда, унинг кенглигига ва ёруғлигига гўёки атайлаб раҳна солингандай. Аввал-бошда қурилган расталар орасида кейинчалик бир эмас, икки-уч қаторлаб қўшимча расталар қуриб юборилган. Оқибатда оралиқ торайиб сотувчилар учун ҳам, харидорлар учун ҳам кўплаб ноқулайликлар келиб чиқмоқда. Бу биринчидан.

Иккинчидан, ҳозир ҳеч кимга сир эмас, ҳар бир бозорнинг ён-атрофида, дарвозалари олдида юк ташийдиган араваю аравачаларни судраган ёш-ёш ҳаммол йигитларни кўплаб учратасиз. Улар бозорга харид учун ёки маҳсулот сотиш учун келган ҳар қандай кишининг юкини керакли жойга элтиб беришга ҳозиру-нозирлар. Фақат пулини тўласангиз, бас.

Табиийки, орамизда қўлини совуқ сувга урмайдиган бойваччалар ҳам ёки оғирроқ юкни кўтаришга қурби етмайдиган харидорлар ҳам топилади. Улар гоҳида арзимас миқдордаги, 2-3 қоғоз халта мева-чева ёки сабзавот харид қиладиган бўлсалар ҳам бояги ҳаммол йигитлар хизматидан фойдаланадилар. Оқибатда бесўнақай, қўпол аравалар расталар оралаб ўтаётганда бошқаларга халақит беради, одамларнинг асабига тегади.

Яна бир гап. Қачон қараманг, бозорга кираверишни қўшиқ ёзилган кассеталар сотувчи тўрт-беш шовваз эгаллаб олган бўлади. Уларнинг бошқалар билан заррача ишлари йўқ, эртадан кечгача магнитофонни варанглатиб «текин» концерт қўйишгани-қўйишган. Ҳар лаҳзада йўлингизни тўсиб чиқувчи сомсапазлару, чор-атрофга тутун таратаётган кабобпазларнинг шанғиллашлари эса қулоғингизни янада қоматга келтиради. Тағин денг, уларнинг «заказной сомса»лари нуқул «бўйдоқ» қора қўчқорнинг думбасидану кабоблари гўштнинг «додахўжа»сидан бўлиб чиқади. Ўтиб қолсангиз, бу таомларни нақд тумшуғингизга тақаб, ҳоли-жонингизга қўйишмайди.

Энди инсоф билан айтингчи, бу тартибсизликларни, бу бебошликларни бозор мутасаддиларию жамоат тартибини сақловчилар кўрмайдилар, билмайдиларми? Ёки уларнинг қўллари патта пули йиғишдан бўшамаяптимикин? Унисини билмадик. Лекин бозорга кирган харидор озор чекмаслиги керак. Расталарни бемалол айланиб, эркин-эмин савдолашиб, харид қилиш имкониятига эга бўлиши керак. Бу ҳам бозор маданиятининг оддий бир кўринишидир.

А. СУЛАЙМОНОВ

МАДАНИЙ АЛОҚАЛАР МУСТАҲКАМЛАНМОҚДА

Яқинда Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирининг биринчи ўринбосари Т. Қўзиев Корея Республикаси «Янги ипак йўли» маданий клубининг директори, Сеул давлат университети профессори Хан Мён Хи ва унинг ҳамроҳларини, Корея Маданият ва спорт министрлиги, Корея давлат телевидениеси ходимларини қабул қилди.

Ўзбекистон ва Корея ўртасида иқтисодий ҳамкорлик билан бир қаторда маданий алоқалар ҳам мустаҳкамланмоқда. Ҳамкорликда яратилган илк ўзбек автомобили тақдимига бағишланган ўзбек ва корейс санъати усталарининг қўшма концерти, «Янги ипак йўли» корейс фолклор маданий клуби ва Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқали театри жамоаларининг концертлари, Ўзбекистон Рассомлар уюшмасининг кўргазмалар залида Корея республикаси рассомларининг кўргазмаси сўзимизнинг далилидир. Шунингдек, ўтган йили Кореянинг «Хенд-Э» замонавий театри ижодкорларининг ўзбекистонликларга тақдим этган «Шоҳ Занг Бого» спектакли ҳам мамнуният билан кутиб олинди.

— Ўзбекистон географик ўрни жиҳатидан Кореядан олисда бўлса-да, тарихий ва маданий жабҳаларда улар ўртасида муштараклик бор, — деди қабул чоғида профессор Хан Мён Хи.

А. АБДУЛЛАЕВ

«МАШРАБ»

Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театрида Эркин Хушвақтовнинг «Машраб» асари асосидаги спектакл жамоатчилик ҳукмига ҳавола этилди. Асарни Ўзбекистон халқ артисти, давлат мукофоти лауреати Турғун Азизов ва режиссёр Мунаввара Абдуллаева саҳналаштирганлар. Асосий ролларни Муқимий номидаги мусиқали драма театри артисти Насриддин Рустамов (Машраб), Ўзбекистон халқ артисти Яйра Абдуллаева (Она), Саида Раметова (Тарсо Гўзали), Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Пўлат Носиров (Офоқхўжа), Мадина Мухторова (Канизак), Рустам Каримов (Маҳмудхон), Ҳожиакбар Комилов (Гадой) ижро этганлар. Саҳна безатувчиси — Бахтиёр Тўраев. Спектаклни яратишга «Тура» байналмилал фирмаси ҳомийлик қилган.

М. КАРИМОВА

ЯХШИ ҚЎШИҚ ХАЛҚ ҚАЛБИДА ЯШАЙДИ

Бир қўшиқ куйласанг, шундоқ қўшиққи, унга жо бўлса бутун муҳаббатинг, ғурурининг, ифтихоринг. Шундай қўшиқ куйласангки, Ватанингнинг тоза осмони, озод элнинг орзу армони, боболарнинг музаффар шони унинг оҳангларида мавжланиб оқса.

Шундай қўшиқ куйласангки, еру осмон ҳайрат-ла боқса, қўшиқ байрамлари ларзага келса, одамлар бир бўлиб, жам бўлиб, жўр бўлиб куйлашса. У эзгулик қўшиғи, озодлик қўшиғи, муқаддас Ватан қўшиғи бўлса.

Ҳурриятни соғинган эл шундай қўшиқларни ҳам соғинганди. Узоқ йиллар сохта қўшиқлардан безиб, фақат мумтоз қўшиқлардангина нажот ва руҳий қувват топган халқ ўз замони қўшиғини соғинган эди. У иқбол қўшиғи эди.

Композитор Анор Назаровнинг шоир Абдулла Орипов шеъри асосида яратилган «Мен нечун севаман Ўзбекистонни?» қўшиғини тинглаганимда ҳар гал кўзимда севинч ёшлари қалқийди. Бу шеър яратилганига бир неча йиллар бўлганди. Бироқ уни қўшиқ қилиб куйлаган бастакору ҳофизни учратмагандим, эшитмагандим. У шундай ажойиб бир қўшиқ бўлибдики, эшитганда руҳингиз титроққа тушади. Ватан деган оддийгина сўзнинг буюк қудратини қайта-қайта кашф этгандай бўласиз. Бироқ шундоқ шеърнинг қўшиққа айланиши учун ҳам наҳотки шунча йиллар ўтиши зарур бўлган бўлса? Ҳуррият талаб этганда уни куйлашга эҳтиёж сезган бўлсак?!

Ҳамма шеър ҳам қўшиққа тушавермайди, дейди бир ҳофиз. Енгил шеърлар қўшиққа тез тушади. Аслида-ку, шеърнинг оғир ё енгили эмас, яхшию ёмони, теран маънолию саёз мазмунлиси бўлади. Саёз ёзилган енгил шеърни куйга солиб хиргойи қилиб кетаверадиган қўшиқчилар кўп. Яхши шеърни куйга солиш учун яхши композитор ҳам бўла билмоқ керак. Буни ўтган йили «Ўзбекистон — Ватаним маним» шиори остида мамлакатимизнинг барча туманлари, вилоятлари, ўқув юртларида ўтказилган ватанпарварлик руҳидаги қўшиқлар танлови ҳам рўй-рост кўрсатди. Танлов мобайнида жуда кўплаб яхши қўшиқлар яратилди. Кўплаб истеъдодлар кашф этилди. Шу билан баробар замонавий қўшиқчилик санъатимиздаги муайян муаммолар ҳам кўзга ташланиб қолди. Одамларни эзгуликка чорловчи, мустақил Ватанни улуғловчи, жанговар руҳиятни шакллантирувчи қўшиқларга эҳтиёж нақадар катта эканлиги аён бўлди. Бу борадаги ишларни рағбатлантириш, ижодий изланишларни кучайтириш мақсадида Ўзбекистон Президентининг Фармони билан бу йилдан бошлаб ҳар йили август ойининг учинчи якшанбасида республика қўшиқ байрамини ўтказишга қарор қилинди. Ҳозир байрамга ҳозирлик бошлаб юборилган. Шоирлар янги қўшиқларнинг шеърларини ёзмоқдалар, композитор ва бастакорлар шеърларни танлаб, улар асосида яратилаётган қўшиқларни нотага туширмоқдалар. Профессионал санъаткору ҳаваскор қўшиқчилар ҳам ўз қўшиғини топиб айтишга ҳаракат қилмоқдалар.

Бугун нега бизда одамлар жўр бўлиб, жам бўлиб, биргалашиб куйлайдиган қўшиқлар кам, деган саволни кўп эшитамиз. 17 январ куни Вазирлар Маҳкамасида бўлиб ўтган Ўзбекистон қўшиқ байрамини ўтказиш бўйича республика ташкилий қўмитасининг мажлисида замонавий қўшиқчилик санъатимизнинг кўплаб долзарб масалалари билан бирга бу ҳақда ҳам айтиб ўтилди.

Хўш, яхши қўшиқнинг ижодкори ким? Шоирми? Бастакорми? Ёки хонандами? Яхши қўшиқ яратилиши учун, аввало, яхши шеър керак. Яхши шеър зўр қўшиққа айланиши учун эса композитор истеъдоди зарур. Агар яхши шеърга истеъдодли бастакору уста санъаткорнинг нигоҳи тушмаса, у қўшиқ эмас, шунчаки хиргойига айланиб қолади. Баъзи бирлари эса хиргойига ҳам ярамаслиги мумкин. Шоир ва бастакорнинг истеъдод қудрати билан яратилган қўшиқни меъёрига етказиб куйловчи хонанда, албатта, топилади. Яхши қўшиқ асрлар оша ўлмай яшашининг боиси ҳам шунда. Шунинг учун ҳам яхши қўшиқларни халқ яратади деймиз. Яхши қўшиқлар халқ қалбида яшаганидан шундай деймиз. Аслида ҳар қандай вазиятда ҳам яхши қўшиқни халқ руҳини бутун вужуди билан ҳис эта олган истеъдод соҳиблари яратади. Истеъдод халқ руҳидан қувват олади. Шу боис бундай ижод халқчил бўлади. Ўз навбатида халқ ҳам руҳиятига яқин қўшиқни яхши қабул қилиб, маънавий мулкига айлантиради. Шу тариқа сараланиб, элакдан ўтган қўшиқлар халқ қалбида узоқ даврлар оша яшаб қолади. Ўзининг янги-янги ижрочиларини топаверади.

Бунга мисоллар кўп. Мумтоз қўшиқчилик санъатимиздангина эмас, бугуннинг ўзидан ҳам талай мисоллар келтириш мумкин. Фузулийнинг «Ғамзасин севдинг кўнгил...» деб бошланувчи ғазали ёки Самад Вурғуннинг «Улсун» радифли шеъри қўшиққа айланиб одамлар орасида қадр топганига жуда кўп вақт бўлгани йўқ. Бастакор Раҳматжон Турсуновнинг истеъдоди билан бу шеърлар худди мумтоз қўшиқларимиз сингари севиб тингланмоқда. Чунки истеъдод билан ёзилган шеърни истеъдод эгасигина теран тушуна олади. Фақат угина шеърдаги нафис ва гўзал туйғуларни куй орқали ифодалай олади.

Бугун юрт, она халқимиз, миллат камолини куйлайдиган, ватанпарварлик руҳидаги қўшиқларга эҳтиёж катта экан қўшиқ байрамлари, турли фестивалларнинг ўтказилиши айни муддаодир. Қўшиқ байрамига тайёргарлик юзасидан ўтган йиғилишда таъкидланганидек, бу борада шоирлар ва бастакорларнинг ҳамкорлигини кучайтириш зарур. Агар шундай ҳамкорлик яхши йўлга қўйилса бугун ўзларининг сийқа қўшиқлари билан одамларни бездираётган, бадиий дидни саёзлаштираётган ёшлар ансамбллари ҳам ўз репертуарларини яхши қўшиқлар билан бойитган бўлармиди?

Бу ўринда асосий ҳакамлар — қўшиқларни қабул қилиб олиб, эфирга узатишга розилик берадиган бадиий кенгашлар ҳам масъулликни унутиб қўймасликлари зарур. Истардикки, телевидение ва радио, концерт ташкилотлари ҳузуридаги бадиий кенгашлар фақат тасдиқловчи ёки қайтарувчи бўғингина бўлиб қолмасдан қўшиқчилар ва қўшиқчилар жамоаларини шоирлару бастакорлар билан боғловчи ўзига хос кўприк вазифасини ҳам адо этсалар, нур устига нур бўларди. Ёшлар қўшиқчилигида саёз шеърлар асосида айтилаётган қўшиқларнинг кўпайиб кетиши сабаби ёш ижрочиларимизнинг бугунги шеъриятимиздан яхши хабардор эмасликларидадир. Шеъриятни яхши билмайдиган, ҳис этмайдиган, диди шаклланмаган қўшиқчи дуч келган нарсани шеър деб қўшиққа солаверади ва кулгуга қолаверади.

Қўшиқ байрамига тайёргарлик жараёнида вилоятлар ва шаҳарлардаги мутасаддилар бу масалага ҳам ўз эътиборларини қаратсалар мақсадга мувофиқ бўларди.

М. АБДУЛЛАЕВ

АСРИМИЗГАЧА НАСРИМИЗ

Дастлабки ўзбек романларининг ёзилганига бир асрдан озроқ вақт ўтди. Шу маънода романни минг йилдан ортиқ тарихга эга бўлган адабиётимизнинг кенжа жанри, дейиш мумкин.

Ҳозирги замон ўзбек романчилиги XX асрда анчагина тажриба тўплади, атоқли адибларимиз замонавий романнинг ажойиб намуналарини беришди. Ушбу намуналарда, қайсидир маънода, қадим халқ эпоси, классик адабиётимиздаги достоннавислик анъаналари таъсири сезилса-да, том маънодаги ўзбек романи ғарб ва рус романчилиги таъсирида юзага келди.

Шуни ҳам эътироф этиш лозимки, ўзбек романчилиги тажрибаларида классик адабиётимизнинг каттагина қисмини ташкил этадиган мумтоз насрий асарлар таъсири кам сезилади. Бунинг сабабларидан бири, насримизнинг нодир намуналари собиқ совет даврида «диний», «диний-мистик», «хурофий», деб назардан соқит қилингани, улардан китобхонлар тугул, адиблар ҳам ўқиб-ўрганиш имкониятига эга бўлмаганидадир. Кўлами жиҳатидан ҳам, мавзу ва ғоявий йўналиши нуқтаи назаридан ҳам, бадиийлиги томонидан ҳам ғоятда ранг-баранг бу бой меросимиз Истиқлол шарофати туфайли аста-секин нашр этила бошланди. Ўйлаймизки, кейинги аср ўзбек романчилиги ривожида мумтоз насримизнинг ижобий таъсири, албатта, сезилади.

Адабиётшунос олим Ҳ. Ҳомидий кўп йиллик кузатишлари, ўнлаб насрий асарларнинг қўлёзмаларини мутолаа қилиши натижасида қадимий насримизни жанр, мавзулар, ғоявий йўналиш, услуб жиҳатидан мухтасар тасниф этган.

ҲИКОЯ, ҲИКОЯТ, ТАМСИЛЛАР. Бу турга «Қиссаси Рабғузий» (XIV аср), «Насойим ул-муҳаббат» (XV аср), «Гулзор», «Мифтоҳ ул-адл», «Жомеъ ул-ҳикоёт туркий» (XVI аср), «Тазкират ул-авлиёи туркий», Гулханий, Нозил Хўжандийнинг «Зарбулмасал» китоблари киради. Мазкур мажмуалардаги ҳикоя, ҳикоят ва масалларнинг етакчи мавзуи панд-насиҳат, яхши хулқ-одобни, фарз ва суннатларнинг бажарилиши шартларини, илм, ҳунар ўрганиш, сабр, саховат, хайр, қаноат, ризо, шукр, эътиқод, зикр, ишқ, маърифат, жавонмардлик, адолат ва бошқаларни тарғиб этиб, исломий одобга зид хислат, айб, гуноҳлардан парҳез қилишга чорлашдан иборатдир. Ушбу китобларнинг аксариятини ўзига хос одобномалар, дейиш мумкин. Уларнинг тили ва тасвир усулига «Нақлдуркимки», «Айтибдурларким», «Ҳикоятда келур», «Аймишлар», «Хабарда келур», «Хабарда келмиш», «Ҳикоятларда сўз бу турур», «Ҳикоятларда андоғ келуркимки», «Бурунги ўтган замонда» сингари бошланмалар хосдир. Деярли кўпчилик ҳикоятларда қиссадан ҳисса чиқариш мазмунида якуний байтлар келади.

Турли мавзулардаги ИШҚИЙ-САРГУЗАШТ, АХЛОҚИЙ-ТАЪЛИМИЙ, ҚАҲРАМОНЛИК РУҲИДАГИ ҚИССАЛАР: «Қаҳрамони қотил», «Қиссаи Жамшид», «Қиссаи Дилнавоз», «Қиссаи Аҳмадбек ва Юсуфбек», «Девонаи Машраб», «Иброҳим Адҳам», «Ҳазрати Али қиссаси», «Қиссаи маликаи Дилором», «Қиссаи Дороби зарринкамар», «Жангномаи Суҳроби Ял», «Китоби подшоҳ Афросиёб», «Сиёвуш қиссаси» ана шу хилдаги асарлар сирасига киради. Афросиёб ҳақидаги қиссанинг бир қисми ҳозирги Туркиянинг Диёрбакр шаҳрида 1914 йили «Чаноққалъа» журналида босилган. Буларнинг услубига «Ровийлар ривоят қилурларким», «Аммо ровиёни ахбор ва ноқилони осор ва муҳаддисони достон» каби бошланмалар, бобдан бобга ёки воқеадан воқеага ўтишда «ал-қисса» боғланмаси хосдир. Бундай асарларда сюжет бир меъёрда, фавқулодда ўзгаришлар, ногаҳоний воқеаларсиз баён этилади. Асосий диққат бош қаҳрамон саргузаштини мукаммал, ғоятда нафис, образли баён қилишга қаратилган. Уларнинг таркибида руҳий ҳолат, табиат манзаралари, жангу жадаллар, қаҳрамонларнинг келбат ва салобати тасвирига бағишланган кўплаб рубоий, ғазал, марсия, маснавийлар учрайди. Баъзиларида воқеа бошидан охиригача назм ва наср омухта тарзда ҳикоя қилинади.

САРГУЗАШТ РОМАНЛАР: «Самироншоҳ», «Барзунома», «Доробнома», «Ҳотамнома», «Жаҳонгирнома», «Саидбаттоли Ғозий», «Абомуслимнома» каби ўнлаб асарлар ўзбек романчилигининг классик намуналари ҳисобланади. Бу хилдаги китобларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, уларда воқеа кўлами жуда кенг. Асосий қаҳрамонлардан ташқари, бош қаҳрамоннинг фаолиятини тўлдириб, муаллиф ижодий ниятининг мукаммал тарзда ифодаланиши учун хизмат қиладиган ўнлаб образлар: воқеа ичидаги воқеалар ёки ҳикоя таркибидаги ҳикоялар жуда кўп. Бир романнинг ўзи бир неча қиссадан, ўнлаб ҳикоятлардан ташкил топган. Уларда муаллақ қасрлар, осмоний боғу роғлар, сувости шаҳарлари, даврий ва босқичли саргузаштлар тасвирланади. Қаҳрамонлар воқеалар жараёнида шажаралари билан иштирок этади. Бу романларнинг бадиий нафосати, тасвирий воситалардан истифода қилиниши ҳам ана шу қамровнинг ҳудудсизлиги, асосий қаҳрамонлар ва иккинчи даражали тимсолларнинг ғоятда кўплиги билан белгиланади. Жумладан, анъанавий бошланма ҳамда воқеадан воқеага ўтишдаги восита-лавҳалар ҳам турли-тумандир. Сўз, ибора, ифода, анъанавий бошланма ва боғланмалар ҳар бир романда айрича нафосатга эга.

«Аммо ровиёни ахбор, ноқилони осор, муҳаддисони достони хуққон, хўшачинони хирмани сухан», «Бу воқеаларнинг ровийлари шундоқ нақл қилибдурлар», «Бу воқеаларнинг донанда ва биландаси андоғ ривоят қилибдурларким» сингари бошланмалар, воқеадан воқеага ўтиш тасвирида эса, «Эмди бир калима сўзни бош-

Ўзбек романи: кеча ва бугун

қа ердин эшитинг», «Буларни бу ерда қўюнг, икки калима сўзни ўзга жойдин эшитинг» каби боғловчи кириш гаплар ушбу романлар услубига хосдир.

Ўн саккизинчи асрда яшаб, ижод этган андижонлик ёзувчи ва шоир Шоҳ Ҳижрон «Барзунома»сида бошланма лавҳанинг ўзгача кўриниши мавжуд. Унда сажъни ташкил этувчи сўзларнинг тизими ҳам, ифодалар таносиби ҳам ўзига хос жозиба ва равонликка молик. Бу асар асримизнинг бошида яшаган шоир ва мутаржим, ношир Ҳайбатуллохўжа Хислат «Барзунома»сидан ҳам бадиий тил воситалари, нафосати жиҳатидан устун туради. Чунки Шоҳ Ҳижрон кириш гап ва қистирма ибораларнинг нисбатан соддароқ турларидан фойдаланган, арабий ва форсий жумла ҳамда бирикмаларни камроқ қўллашга интилган.

ТАРИХИЙ, ТАРИХИЙ-ЁДНОМА ТАРЗИДАГИ НАСРИЙ АСАРЛАР: «Тарихи мулуки Ажам», «Тарихи анбиё ва хукамо», «Бобурнома», «Тарихи Рашидий», «Шажараи турк», «Шажараи тарокима», «Гулшани давлат», «Фирдавс ул-иқбол», «Шажараи Хоразмшоҳий» ва бошқа асарлар. Бу китобларда тарихий воқеалар муаллифлар томонидан олим кўзи билан кўриб, саралаб чиқилади, кузатилади: ёзувчи диди, қалами билан қоғозга туширилади, баён этилади, тасвирланади эмас. Шунинг учун уларда тарихий воқеалар тасвирий бадиийликка йўғрилиб, кўпинча шеърлар, пандомуз маснавийлар билан безаниб, ҳаётий, афсонавий, ҳикоятлар, нақллар билан сайқалланиб ифодаланади. Бундай китоблар ўқувчига билим бериш билан бирга, катта бадиий-эстетик завқ бағишлайди. Улар, шубҳасиз, насримиз тарихининг ажралмас қисми ҳисобланади.

ИЛМИЙ-ФАЛСАФИЙ, ТАЪЛИМИЙ МАЗМУНДАГИ НАСР НАМУНАЛАРИ: «Маҳбуб ул-қулуб», «Гулшани роз», «Тазкираи қаландарон», «Қаролар фалсафаси», «Тарихи муҳожирон», мактублар, саргузаштномалар, муншаотлар, мақолалар шундай асарлар сирасига киради. Уларнинг кўпи наср ва назм аралаш битилган. Мазкур ёдномаларнинг асосини жамиятдаги ижтимоий табақаларнинг бурч ҳамда вазифалари, ахлоқ-одоб, инсонпарварлик, маърифатпарварлик, ижтимоий адолат хусусидаги мушоҳадалар ташкил этади.

Бу ерда биз классик насримизнинг барча асарларини қамраб олиб, уларнинг мукаммал таснифини бердик, деган фикрдан йироқмиз. Ҳали биз кузата олмаган наср намуналари жуда кўп бўлиши мумкин. Чунки қиссаларнинг ўзи юздан зиёд. Баъзи саргузашт романларнинг бир йўла 2-3 кўринишини ҳам яратилган. Уларнинг ҳар бири алоҳида бадиий нафосат қирраларига эга.

Олий ўқув юртларининг филология факултетлари талабалари учун тузилган жорий дастурлар ва улар асосида яратилган дарсликларда қадимги насримиз намуналарига ажратилган соатлар ғоятда чегараланган. Ваҳоланки, классик насримиз бир системада, тадрижий такомилда ўргатилиши зарур. Тўғри, жумҳуриятимиз олимлари бу соҳада ҳозирга қадар бир мунча ишларни амалга оширдилар. Олимларимиздан Ҳ. Оқбўтаев, Т. Қобулов, Р. Мажидов, Р. Жуманиёзов, С. Жамолов, М. Мирзамуҳамедова ва бошқалар наср намуналари таҳлилига доир тадқиқотлар яратишган, Ўзбекистон Фанлар академияси Адабиёт институти олимлари «Ўзбек насри тарихидан» номли махсус рисола чоп эттирдилар. Унда ўзбек насрининг пайдо бўлиш тарихи, юқорида таъкидланганидек, «Бобурнома», Хожа ҳикоялари, Умар Боқий китоблари, «Тоҳир ва Зуҳра», «Латойиф ут-тавойиф»нинг таржимаси ва XIX асрнинг иккинчи ярмидаги наср намуналаридан айримларига доир тадқиқот жамланган. «Тарихи муҳожирон» ва «Қаролар фалсафаси» асарлари ўша давр адабиётшунослиги руҳида таҳлил этилган. Афсуски, бу китобдан биз юқорида санаб ўтган аксарият асарлар таҳлили ўрин олмаган. Ачинарлиси шундаки, бу тадқиқотни маъруза жараёнига олиб кириш у ёқда турсин, айрим педагогларимиз шундай илмий асар яратилганлигини билмайдилар. Эндиликда яратиладиган дастурлар ва улар асосида ёзиладиган дарсликларда бу масалага жиддий ёндошишимиз, мумтоз насримизни ҳам шеъриятимиз қаторида баробар ўрганиб боришимиз лозим.

Бундан бир неча йил муқаддам ҳозирги адабий жараённинг зукко мунаққиди, касбдош дўстимиз Азимжон Раҳимов «Ўзбек романи поэтикаси»га бағишланган докторлик диссертациясини ёқлади. Муаллиф ўзбек романчилигида учта сюжет чизиғи мавжудлигини айтиб, ҳар бир йўналишнинг илмий жиҳатдан «чуқур, мукаммал таҳлилини келтирган. Қизиғи шундаки, А. Раҳимов кўрсатиб ўтган Европа ҳамда ҳозирги ўзбек романнавислигидаги ана шу уч устивор сюжет системаси классик романларимиз бўлмиш «Самироншоҳ», «Доробнома» ва «Барзўнома»ларда тўла мавжуд. Улардаги воқеалар қамрови ҳам, тимсоллар силсиласию бадиий унсурлар ҳам ҳозирги романлар талабию табиатига ғоятда яқиндир. Демак, биз келажакда ўзбек классик адабиёти билан, хусусан, қадимги наср билан ҳозирги проза ўртасига хитой девори қўймай, уларни яхлит, тадрижий такомилда ўрганишимиз лозим экан. Зероки, ҳозирги ҳикоя, қисса ва романларимиздаги кўп бадиий унсурлар классик насримизда «мана ман», деб кўзга ташланиб турибди. Ушбу масала ҳозирги замон адабиёти билан шуғулланадиган олимларнинг қадимги насрий меросимизни ҳам чуқур илмий ўрганиб боришларини тақозо этар экан. Умуман, ўзбек адабиётини даврларга бўлиш нисбий. Шунинг учун бу соҳа заҳматкашларининг ҳар икки босқич адабий ҳодисаларини пухтароқ билишга интилишлари адабиётшунослигимиз учун фақат фойда келтиради, холос.

Ҳамиджон ҲОМИДИЙ,
профессор

ЖАРАЁН

Сувон МЕЛИ

БУ МАЙДОН

ёхуд бадиийлик қонуни

«Эмас осон бу майдон ичра турмоқ...». Ҳазрат Навоий айтган бу майдон — адабиёт майдони. У ғоят жозиб ва шафқатсиз майдон. Бунда зўрман деб кўкрак керганларнинг қанчаси чув тушган, йўлбарслик даъво қилганлар мушукка айланган. Вақт деган иши бору ўзи йўқдай, тиши бору сўзи йўқдай бир тилсим ҳаммани жой-жойига қўйган, илоҳий ва азалий тартиб-интизомни ўрнатган...

XX аср тугалланишига 9 йил қолганида Аллоҳ бизга улуғ неъмат — Мустақиллик ҳадя этди. Бизни номаҳрам мафкурадан, бегона халқ босимидан халос қилди. Энди ўз меросимизга ўзимизга хос кўзқараш билан баҳо беришимиз, таҳлил ва тадқиқ қилишимизга имкон очилди.

Эркинлик — улуғ неъмат, лекин улуғ масъулият ҳам.

XX асрда яратилган адабий мерос қўлимизда, илмий-эстетик баҳолаш — имконимизда. Адабиёт майдонида барҳаётликнинг ўз қонунлари бор. Суфий шайхлардан Абул Ҳасан ал Ҳароконий хитоб этган экан: «Э воҳ, ер кифтида юрган қанча зотни тирик деб ардоқлаймиз, улар асли ўлик, ер қаърида қанча зот борки, ўлик ҳисоблаймиз, асли улар тирик». Бу гап адабиёт олами учун ҳам ғоят долзарб. Аллома айтган маънода ким ва нима тирик бўлса, ўша ҳақда гап айтиш, қоғоз қоралаш лозим. Шу кунда XX асрда яшаб ўтган ва яшаётган ҳар бир тирик сиймо ҳақида, айниқса, собиқ совет даврида катта нуфузга эга бўлганлар тўғрисида ЯНГИ ИЛМИЙ СЎЗ эҳтиёжи пайдо бўлди. «Ҳақида» ва «тўғрисида» сўзларининг ўзаги «ҳақ» ва «тўғри» эканини унутмайлик, илло... Ҳақида гапирдикми ҳақ гапирайлик, тўғрисида бир нима дедикми, тўғрисини гапирайлик.

Совет қозонида қайнаб пишган таомдан истиқлол чўмичига нима илинади? Шугина кўз-кўз қилиш, тарғиб қилиш ва маънавиятимизга қўшишга арзийди. Навбатдаги яна бир конъюктура — тарозининг оғир палласи томон оғишми, дерсиз. Йўқ. Истиқлол даври танқид ва адабиётшунослиги жамиятнинг кундалик ўткинчи талабларидан холи ва устун бўлишига умид бор. Шундай бўлишига интилишимиз ва шунга эришувимиз зарур. Танқидчилик кечаги баҳосини бугун ўзгартиришга мажбур бўлавериб чарчаб ҳам кетди, ҳойнаҳой. Бу гап бадиий-эстетик таҳлилга, ёндошувларнинг турли-туманлигига дахли йўқ, албатта. Турланган баҳолар ҳам ташвиқий характердаги ўта партиявий асарлар борасида эди, аслида.

Юқорида вақт синови ҳақида гап кетди. Аслида нима ўзи у? Дунёда аввал ҳам, ҳозир ҳам минглаб асарлар ёзилади, китоблар нашр этилади. Лекин фақат бир қисмигина яшаб қолади. Қолгани эгасини боқиб-туйдириб, йўқлик қаърига шўнғийди. Демак, яратилажак адабий асарларни бешафқат саралайдиган бир куч, қонун бор. У ҳеч кимга бўйсунмайди — на шоҳга, на гадога. Аммо шовқин-суронсиз, худди абадий ҳаракат қуролидай изчил ва муттасил ишлайди. Бу — БАДИИЙЛИК ҚОНУНИ. Яъни ҳар бир асардан қоладиган тирик унсур. Бадиий — тирик демак, бадиий ижод — тирик ижод, бадиий асар — тирик асар, дегани бўлади. Ҳақиқий бадиий асар тирик инсон бор экан, яшайверади. Индаллосини айтганда, тирикни тирик ўқийди-да, ўликни ўқишдан не наф.

Китобхон ўта эркин зот, хоҳласа ўқийди, хоҳламаса йўқ. Унинг савияси масаласига келганда, бу миллат ва жамиятнинг ақлий ва маънавий даражасига, хусусан, адабиёт илми, жумладан танқиднинг саъй-ҳаракати, яна шу илмнинг даражасига боғлиқ.

Бизда танқиднинг фикрий салмоғи жуда енгил, кўпинча юзаки. Юзакилик икки жабҳада туғилади. Бири, танқидчининг диди ва савияси, иккинчиси, таҳлил этилаётган асарнинг бадиий даражаси. Мунаққид, гарчи ўта чуқур мулоҳазали бўлмасин, бадиий жиҳатдан бўш асарга тегинар экан, ҳатто ўз даражасида ҳам фикр айтолмайди. Ёки ёлғон сўзлашга мажбур бўлади. Буюк ижодгина улкан танқидчиликни вужудга келтиради. Ўзини ва адабиётини ҳурмат қилган мунаққид бўш асар ҳақида ижобий фикр айтишдан сақланиши лозим. Бўш асар адабиётни абгор, танқидчини охир-оқибат хор қилади.

Танқидий мақолаларга худди иккинчи даражали, номустақил бир нарсадай қараш урфга айланган. Бунга дастлаб танқидчиликнинг ўзи айбдор. Асар ҳақида енгил-елпи, юзаки фикр билдиришдан нарига ўтмагач, ёзувчи олдида ҳам, китобхон олдида ҳам эътиборини йўқотиш табиий.

Бизда ФАЛСАФИЙ ТАНҚИД йўқ ҳисоби. Айрим чиқишлар бундан мустасно. Фалсафий танқид бадиий асарни фалсафа илми категорияларига солиб чиқиш эмас. Бунинг кераги ҳам йўқ. Асар нима ҳақда ёзилмасин, ҳаётнинг абадий муаммолари — туғилиш, яшаш ва ўлимга муқаррар тўқинади. Тириклик, тирик юришнинг ўзи сирли бир хилқат. Шундай экан, асар кичик бир лирик шеър бўладими ёки улкан румон, ҳақиқий бадиий асар бўлса, албатта, унда инсон ҳаётига дахлдор бир ёки бир неча азалий ҳикматлар макон топиши тайин. Адабиёт образлари муттасил рамзийликка интилади, рамз эса яралмиш дунёда инсон зоти билиши мумкин бўлган билимларнинг шартли белгилари, ишоралари, менимча.

Масалан, Абдулла Ориповнинг ушбу бандига боқайлик.

Гоҳо ниҳолларни ғажийди обдон,
Чўпон таёғига тегинар гоҳо.
Уюрни жарликка бошлар ногоҳон,
Ўзи четлаб ўтар хатарни аммо.

Гап эчки ҳақида. Эчки эчки-да, шунга шунчами дерсиз. Лекин сўзларнинг кенгайиб кетишини қаранг. Айни ниҳолни ғажийди, энди бош кўтарган нав куртакни. Хуллас, чўпон ҳам, уюр ҳам, жарлик ҳам, ҳамма-ҳаммаси ҳам ўз тўғри маъносида тушунилади, шу билан бирга бошқа юксакроқ — рамзий ҳаётий маъно юз кўрсатаётганини сезамиз. Тишлаш ва ўч мудҳиш маъно касб этади.

Адабиётимиз хазинасида ўзининг фалсафий талқинини кутиб ётган қанчадан-қанча асар бор. Уларнинг калити — теран фалсафий нигоҳ. Бу вазифани фалсафашунос олимлар зиммасига олишлари керак. Бадиий адабиётнинг тепишини ҳис қиладиган, спецификасини чуқур тушунадиган адабиётшунос ва мунаққидларнинг зиммасида ва имконидаги иш бу. Умуман, адабиёт фалсафаси ўзбек адабий илмида ҳали тадқиқ ва талқин этилмаган қолипигича қолмоқда.

Хуллас, тириклар борасида ёзайлик. Шояд биз ҳам тирик қолсак.

МУБОРАК РАМАЗОН ТУҲФАСИ

«Ислом динининг Асосий Қонуни бўлган Қуръонни тушунишимиз учун пайғамбаримизнинг ҳаётларини, сийратларини ўрганишимиз шартдир. Расули Акрамнинг ҳаётларини билмасдан туриб, исломий илмлардан бирортасини (на тафсир, на ҳадис, на фиқҳ, на ахлоқни) рисоладагидек тушуниб, моҳиятига етиб бўлмайди», деб ёзилади «Пайғамбаримиз ва ашараи мубашшара» китобининг муқаддимасида. Китоб муаллифи кўп йиллар Шом дорилфунунида, Туркиянинг олий ўқув юртларининг илоҳиёт факултетларида талабаларга Ислом тарихидан, хусусан, пайғамбаримиз ҳаётларидан дарс берган марҳум профессор Закои Кўнрапа. Машҳур олимнинг «Пайғамбаримиз: Ислом дини ва ашараи мубашшара» китоби уч жилд ҳолида она тилимизда нашр этилгани ғоятда эзгу иш бўлди. Биринчи жилд

«ПАЙҒАМБАРИМИЗ ВА АШАРАИ МУБАШШАРА»

деб номланган. Рисола мухтасар муқаддима, илоҳий пайғамбарлар ва пайғамбар-

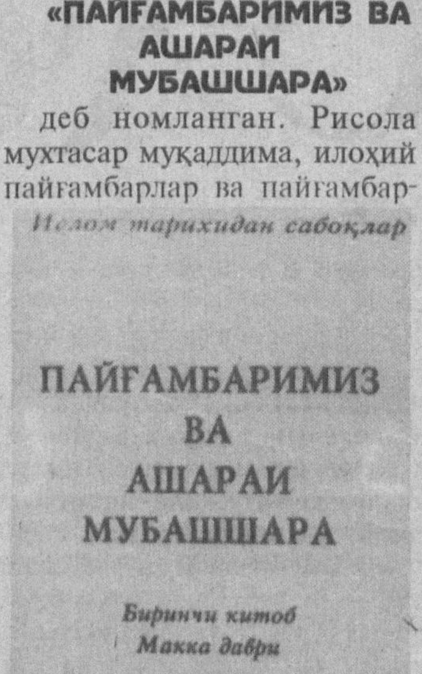

ларимиз, табиат қонунлари ва мўъжизалар ҳақида аниқ маълумот берилган мақолалар билан очилади. Биринчи жилд асосан икки бўлимдан иборат: биринчи бўлим «Пайғамбарликдан олдинги ҳаёт» (Жоҳилият даври) ва Ҳазрати пайғамбаримизнинг Макка ҳаёти, яъни «Пайғамбарлик даври»ни (Асри саодат) ёритишга бағишланган.

Иккинчи жилд

«ҲАЗРАТИ ПАЙҒАМБАРИМИЗ ВА ИСЛОМ ДИНИ»

деб номланган. Китобдан сиз Расули Акрам жанобимиз алайҳиссаломнинг Мадина даври ҳаётлари (622-632 йиллар) борасида ҳар тарафлама тўлиқ маълумот олишингиз мумкин. Муаллиф асарнинг бу қисмида Мадина даврининг солномаси, солноманинг таснифи, мушрикларга қарши олиб борилган ва яҳудийлар билан бўлган ислом урушлари, христианлар билан муҳим ҳарблар, уларнинг чин моҳияти, Арабистонга мусулмонликнинг ёйилиши ҳақида ёзади

«АЛВИДО ДУНЁ! АССАЛОМ, ОХИРАТ!»

деб номланган учинчи жилдда ҳаж ва ибодат, тарихда ҳаж, шунингдек, пайғамбаримизнинг хасталанишлари ва вафотлари ҳақида ҳикоя қилинади. «Пайғамбаримизнинг шамоиллари, юксак ахлоқлари ва инсонлик васфлари»га бағишланган бўлим ҳам китобнинг бошқа

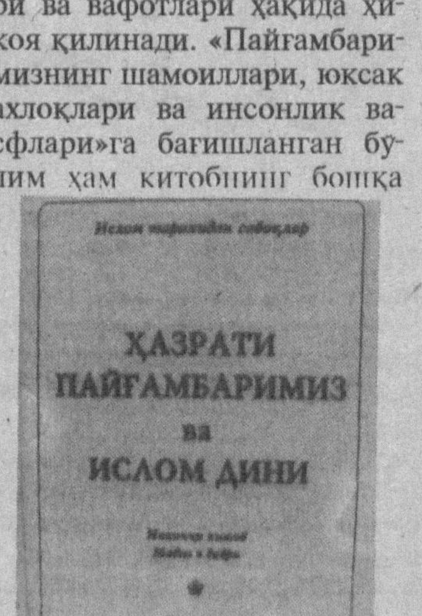

қисмлари каби ниҳоятда таъсирчан ва самимият билан битилган. Учинчи жилддан ўрин олган пайғамбаримизнинг асҳоби ва даражалари, завжалари ва Исломда аёлнинг ўрни бўлимлари сизга Расули Акрамнинг ҳаётлари, фарзандлари ҳақида тўла-тўкис маълумот беради. Китоб сўнггидаги «Ислом халифалиги (632-1924) ҳамда «Ислом динининг асослари ва асосий манбалари» бўлимларида халифаликнинг бошланиши ва тугаши, вазифалари ва шартлари, даврлар тўғрисида сўз юритилади.

Ҳар учала рисоланинг қимматли томони талайгина. Хусусан, улар тилининг содда ва самимийлиги ғоятда ўқишли чиққанидан далолатдир. Олим Закои Кўнрапанинг қаламига мансуб бу нодир манбани ўзбек тилига таржима қилган Абдумурод ХОЛМУРОД ўғли ва муҳаррир Нуруллоҳ МУҲАММАД РАУФХОН биродарларимизнинг машаққатли меҳнатларини алоҳида таъкидлаш керак. Ушбу рисолаларни ўқиган ҳар бир китобхон уларнинг ўз вазифаларини ниҳоятда ўринлатиб адо этганига амин бўлади.

Китоблардаги ҳар бир бўлим сўнгида батафсил изоҳлар берилгани, учинчи жилд охирида мелоддан аввалги ва мелоддан кейинги саналарнинг тўлиқ солномаси келтирилгани ушбу нашрнинг илмий, тарихий аҳамиятини янада оширган.

Ҳар қайсиси йигирма минг нусхада «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонасида чоп этилган ушбу нашрлар маънавиятимизга қўшилган муҳим ҳисса. Ислом

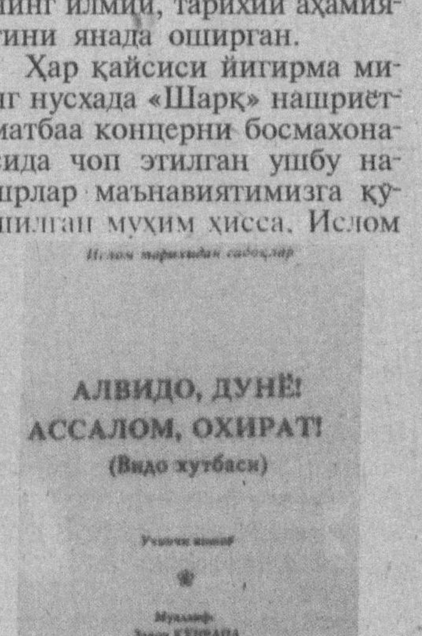

тарихидан сабоқ олиш орзусида юрган ватандошларимизга етакчи қўлланма бўлди, дейиш мумкин.

Рисолаларни Абдулбосит АБДУЛБОРИЙ нашрга тайёрлади. Тартибловчи муҳаррир Алишер АБДУЛМАВЛОН

Шоир ҳақида сўз

ЎЗИМИЗНИНГ ҚАЙСИН ҚУЛИЕВ

Шеъриятда пўртаналар қўпган етмишинчи йиллар. Ҳамон кўз олдимда, бир куни биз таълим олаётган илм даргоҳига университетнинг ёш шоирлари ташриф буюришди. Улар орасида Азим Суюн ҳам бор эди. Шеърларимни Қайсин Қулиев кўриб, кишини суюнтирадиган фикрлар айтди, деди у...

Бугун, орадан шунча йиллар ўтгач, шоир ҳақида сўз айтиш масъулияти мени ўйга толдираётир. Абдулла Ориповнинг «Некрасов ҳасрати» шеъри хаёлимдан ўтади:

Шоир бўлиш қийин, шоир бўлиш оғир,
Шундай буюкларнинг каҳкашонида.

Некрасов ҳасрати Азим Суюн авлодига ҳам бегона эмас эди. Шеърият тоқида Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Ҳалима Худойбердиева, Эркин Воҳидов юлдуздай чарақлаб турган бир маҳалда «шоир бўлиш қийин, шоир бўлиш оғир...».

Бижғиб ётган кўлмакларни кўп кўрдим-эй,
Оқар сувлар ўз йўлларин топиб кетар —

— деб ёзади Азим Суюн бир шеърида. Унинг ўзига ҳам шеъриятда шундай қисмат насиб этди. Йиллар мобайнида у ўз овозига эга бўлган кўркам бир шеърият яратди. Бу шеърият оҳангларида бахшиёна нафис туйғулар бор.

Дардлар борки, йўқдир даво: гоҳи ҳижрон, гоҳи видо,
Бу дунёга сирли нидо урган ўзим, урган ўзим —

дейди шоир «Вола» шеърида. Бу сирли нидо унинг шеъриятига тароват бағишлайди, ўтмиш садолари бу шеърият уфқларини кенгайтиради. «Баҳодирнинг қиличи синди», «Замин тақдири», «Сарбадорлар» шу жиҳатлари билан кўнгилни ўзига маҳлиё этади.

Етмишинчи йиллар авлоди интеллектуал поэзия яратишга ўз кучини сарфлади. Шеъриятда шундай йўналиш туғилди. Умуман, бу даврга санъат санъат учун деган қараш ҳам бегона эмас.

Ҳаёт бешафқат ва у ниятларга ислоҳ киритади. Чекил лира, дейди шоир. Кимдир унга жавобан, Чекинарми лирика сира, деб ёзади ҳам. Аммо чекиниш мумкин, ҳаёт бари бир ҳаёт-да, бироқ енгилмаслик керак. Эрнст Хэмингуэйнинг «Чол ва денгиз»идаги Сантяго каби.

Уилям Фолкнерда ҳам собит фикр бор: инсонни енгиб бўлмайди!

Мен гоҳо ҳоргин, қишлоққа қайтар эканман, ёлғиз бўлсам агар, шундай ўйларга бериламан, шу дамларни, шу асарларни ёд этаман, кўнгилга юпанч бағишлайди у.

Зеро, бизнинг дунёмиз эд.. бу.

Ва Азим Суюнда ҳам шундай асар йўқ эмас: у «Қодир овчи ўлими» — деб аталади...

Бир гал Тўра Мирзо Москвада бўлиб ўтган Ўзбекистон ёш шоирлари мушоираси тафсилотларини менга айтиб берган. Унинг нақл қилишича, мушоирада етмишинчи йиллар авлоди иштирок этган. Нималардир бўлган-у, Азим Суюннинг мутаржими бу мушоирага ўз вақтида келмай қолибди. [illegible]

— Ниҳоят, унга навбат етиб келди, — дейди Тўра Мирзо, — Азим Суюн минбарга чиқиб борганча [illegible]

Азимда шундай иқтидор бор, у аввало шоир. Бу иқтидор тула намоён бўлган — ҳам романтик буёқларга эга, ҳам шукуҳли «Қодир овчи ўлими» шеъри туйғуларни титратиб юборади. Жозибали бу шеър фавқулодда шиддат билан бошланади:

Кес-сак бўлиб кетаяпти,
қўлларимни уқала...

Қодир овчи гарчи ўлим тўшагида ётган бўлса-да, тақдирга тан бермайди:

Бургут менинг аждодим —
ерга нима, бойланиб?!

У бургутлар сўнгги дамида юксак-юксакларга парвоз этишини, сўнг келиб ўзини қояга уришини ёд этади ва қисматига шундай якун ясайди.

Бу — шеър. У хаёлга каманд ташлайди. Бир ўзанга тушиб бораётган ҳаётингни издан чиқаради, қаддингни ростлашга, узоқларни кўзлаб ҳаракат қилишга, юксак-юксакларга кўтарилишга даъват этади сени.

Юксакларда чарх уриб айлан,
Руҳинг мангу турсин ёришиб.
Ўлганда ҳам вужудинг билан
Кетмагайсан ерга қоришиб.

Шеърият шуниси билан соҳирдир. У олий туйғулардан мудроқликни чекинтиради. Руҳиятни юксалтириб, кўнгилга шукуҳ бағишлайди...

Азим Суюн бир маҳаллар Қайсин Қулиев ҳақида ҳавас билан гапирган. Бугун устоз шоирдан унинг ҳеч бир ками йўқ, [illegible] Қайсин Қулиев [illegible] миллати учун жонфидо эди. Азим Суюн ҳам [illegible] «Ўзбекистон овози» газетаси [illegible] Олий Мажлис депутати сифатида миллати учун ўзмунча хайрли ишлар қилмоқда.

Ғаффор ҲОТАМОВ

КУТЛАЙМИЗ

ЎТТИЗ ЙИЛЛИК ҚАДРДОНИМ

Олтмишинчи йилларнинг ўрталари. «Ўзбекистон маданияти» газетасида ишлай бошлаганимга бир йилча бўлганди. Газетага янги ходим келди. Буйчан, ориқ, ғайратли. У пайтлар редакция Навоий кўчасида жойлашган, газетани тайёрлаш жараёни эса шаҳар марказидаги газета комплексида олиб бориларди. Янги ходимимиз Маматқул ўша икки бино ўртасида қатнарди, бу касбни курьер дейишарди. Тенгқур бўлганимиз учунми, жуда тез тил топишиб кетдик. Маматқул ТошДУнинг кечки бўлимида ўқиб, кундузи редакцияда бўларди. У курьерман ёки мусаҳҳиҳман деб ўтирмасди, доим нимадир ёзишга, газетада чиқаришга ҳаракат қиларди. Шунинг учун бўлса керак, тезда уни бўлимга ишга олишди.

Мен Маматқул билан кўп сафарларда бўлганман. Озарбойжондаги Ўзбекистон адабиёти ва санъати декадасида, Москвада бўлиб ўтган адабиёт кунларида мухбир сифатида иштирок этганмиз. Маматқул сафарларда фақат мухбирлик билан чегараланиб қолмасди. Ўша республиканинг, ўша халқнинг турмуш тарзи, анъаналари, урф-одатларини билишга қизиқарди. Кўчада, ошхонада одамлар, чоллар, кампирлар билан суҳбатлашар, эринмай уларнинг сўзларини ёзиб оларди. У ҳаётга ёзувчи кўзи билан қарарди.

Маматқул Озарбойжон сафаримиздан бир неча йил ўтгач «Кўккўл» деган қисса ёзди. Қиссани ўқиганимда озарбойжонликлар ҳаёти кўз ўнгимда жонлангандек бўлди. Қиссадаги воқеалар самимий, жонли эди. Кейинчалик бу асар озарбойжон тилида ҳам босилиб чиқди. Ўзбекистонда туриб бошқа бир халқ ҳаётидан асар ёзиш, уни ўша халққа манзур қилиш учун ёзувчидан салоҳият талаб этилади. Маматқул Ҳазратқулов шундай катта қалбли инсондир.

Маматқул билан ўттиз йилча бирга ишладик. У газетанинг энг иқтидорли, энг жонкуяр ходими эди, ҳар бир ишга масъулият билан ёндашарди. Бирор театрда янги спектакл қўйилса-ю, шу ҳақда хабар ёзиш Маматқулга топширилса, у албатта ўша пиесани бориб кўрар, фактларини шунчаки қайд этиш билан чекланмасди.

Маматқул Ҳазратқулов ўзига ҳам, бошқаларга ҳам талабчан, енгил-елпи, қўл учида бажариладиган ишларни ёмон кўради. Муҳими, унинг ўз айтар сўзи бор. Шўролар даврида муҳаррир газетанинг якка хўжайини ҳисобланарди. 1981-1987 йиллар ўртасида «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»га оқсоқол адибларимиз Асқад Мухтор ва Одил Ёқубов муҳаррирлик қилди. Бу пайтда Маматқул газетанинг масъул котиби эди. Шуниси қизиқки, ҳар икки муҳаррир ҳам жуда кўп масалаларда Маматқул билан маслаҳатлашиб, унинг фикрини ҳисобга олиб ишлашарди. Бу ҳам унинг раҳбарлик, ташкилотчилик қобилиятидан далолатдир.

Умрни оқар дарёга ўхшатишади. Яхши ўхшатиш. Аммо дарёлар ҳам ҳар хил бўлади. Қайсидир дарё инсониятга, дов-дарахтга оби-ҳаёт етказиб берса, қайсидир дарё қирғоқларидан ошиб-тошиб, зиён етказади. Мен Маматқулни вазмин, сокин дарёга ўхшаттим келади. У доимо бировларга яхшилик қилиб яшайди. Бугун редакцияларда ишлаётган жуда кўп ёшлар унинг шогирдларидир.

Маматқул Ҳазратқулов бугун эллик ёшга тўлди. Одамнинг ишонгиси келмайди. Қанча сувлар оқиб кетган бўлса-да, назаримда, кечагина танишгандайман у билан. Қанча дарахтлар кесилиб кетган бўлса-да, гўё орадан озгина фурсат ўтгандай. Аммо мана шу қисқа фурсатда Маматқул самарали ишлади. Кўплаб қиссалар, ҳикоялар, пиесалар, либреттолар ёзди. Унинг бир неча асарлари республика театрларида саҳналаштирилди.

Танқидчи бўлмасам-да, Маматқул асарларининг қаҳрамонлари ўйлаб топилган образлар эмас, дея оламан. Улар ҳаётда бор, сизу биз билан бирга яшаётган одамлар. Бир йили Маматқул билан газетага мақола тайёрлаш учун Антонина Павловна Хлебушкина раҳбарлик қилаётган болалар уйига бордик. Маматқул у ердаги болаларни кўрганда жуда ўйчан бўлиб қолди, болалар билан дилдан суҳбатлашди. Кейинчалик Ёш томошабинлар театрида унинг етим болалар ҳақидаги пиесаси саҳналаштирилди. Мен ўша спектаклни кўрганимда болалар уйида Маматқул нега ўйчан бўлиб қолганининг сабабини сезгандек бўлдим. Ўша пайтда етимлар ҳаёти уни изтиробга солган ва бу дард кейинчалик пиесанинг ёзилишига сабаб бўлган экан...

Маматқул Ҳазратқулов ҳозир айни ижодий балоғат ёшида. Мен унинг ижодий ишлари ва ижтимоий фаолиятига парвозлар тилайман.

Содиқ МАҲКАМОВ

***ТАҲРИРИЯТДАН:** Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист, ёзувчи, драматург Маматқул Ҳазратқуловни қутлуғ 50 ёши билан жамоамиз ва кўп сонли муштарийларимиз номидан самимий қутлаймиз. Унга соғлиқ, ижодий баркамоллик тилаймиз.*

Гулчеҳра ЖЎРАЕВА

ЁНАР ЭКАН ЮРАКДА ГУЛХАН

ШОИР

Ихтиёрим эмас ўзимда...
Сўзларингда сен ҳақсан, шоир!
Демак, қалбинг элинг измида,
Ўзинг яхлит бир халқсан, шоир!

Халқнинг эса қувонч, ташвиши
Зарб қўшади томир зарбига,
Алам тўкса аччиқ кўз ёши
Томиб тушар шоир қалбига.

Ихтиёринг ўзингда эмас
Сеникимас сендаги юрак.
У ишқпараст, у инсонпараст,
Сен халқингга кераксан, демак!

Елкасига елкангни тираб
Ёндирасан олов туйғунгни.
Ҳақиқатнинг тиғи ялтираб
Кўзларингдан олар уйқуни.

Сеникидир муштаккина жон,
Эҳтиросин қиздирган ақл,
Эркин хаёл — бамисли вулқон
Ларзасидан тўкилар нақл.

Шеър тафтидан юмшар қаттиқ ер,
Қўлга қўнар узоқ осмон.
Кимки она юртин ғамин ер
«Халқи бўлур кўксига қалқон».

Ихтиёринг эмас ўзингда,
Сеникидир заҳмат ва нажот.
Шамдек томиб тушган сўзингдан
Сенга қолур абадий ҳаёт!

АЁЛСИЗ УЙ

Дераза. Пардалар тортилган таранг,
Кирарга шуъла ҳам тортар хижолат.
Барқ уриб яшнаган чечаклар беранг,
Юзида шабнаммас, қалтирар жола.

Олмосдек нур сочган биллурлар
хира,
Бежило, беқадр, гулшиша мисол,
Шип ўпар тахмондан қолган
хотира,
Бекасам устида ўлтирар хаёл...
Жаранг чанг сингари хушхон пиёла,
Қозону товоқлар мум тўлгандек жим...
Энди ким эшикни очар уёла,
Бемеҳр бу уйга энди келар ким...

Чўғ гилам устида оёқ излари,
Сигарет тутунин ютади ўкинч...
Изтироб шодликни беун излайди,
Тўрт девол ичида йиғлайди соғинч...

Тандир ёқар ҳарёқ — авжи саратон,
Бунда эса эсар совуқ нафас муз.
Теграмда тўй қилар булбулга бўстон,
Бунда эса кезар шарпа каби муз...

Андуҳни кесади гоҳида наво,
Бир куйки куйдирар, дардга сепар туз.
Қилган қилмишига Бек ўйлар даво,
Ёлғизлик бодасин симириб ёлғиз...

Ситамкор кечанинг эшигин ёпиб
Ойдин кунларини қучиб ўпади...
Гўё йўқотганин қайтадан топиб
Энг ширин лаҳзалар кўздан ўтади...

Кўнгилга сиғмади, на юпанч малҳам
Бу давлат, бу савлат — эттувчи
сармаст.
Оқибат тушундинг, укажон, сен ҳам,
Гулзорсиз ҳовлидек, офтобсиз уйдек,
Аёлсиз хонадон — хонадон эмас!

ЁРИНГНИ СЕВ

Иссиқ бағир — осмонидир бу уйнинг,
Қора кўзлар — юлдузларидир унинг,
Қуёши, ҳам ойи сенга аталган,
Садоқатнинг сири сенга айтилган.
Бу гўшани билдим боқий гўшанга,
Ҳаётимни тикдим фақат ўшанга.
Ишқнинг тоза ҳавосига мен муҳтож,
Севги — ватан, севги — давлат,
севги — тож,
Ёрингни сев...

Сени дея кечдим фароғатимдан,
Сармаст яша турмушим роҳатидан,
Ягонасан тақдирим бисотида,
Сен-ла учгум бахтнинг оппоқ отида,
Зеро қалбинг ҳароратин сезайин,
Сездирмасанг шамол мисол музлайин,
Дилим тўла ҳасратимдан сўзлайин,
Орзуларга аза тутиб бўзлайин,
Ёрингни сев...

Сочларимнинг қўнғироғи сеники,
Юзларимнинг ол яноғи сеники,
Кулгичимнинг қўш чироғи сеники,
Забонимнинг бол, қаймоғи сеники,
Соф муҳаббат боғи эртак сўйласин,
Ҳар гулини беозор тут, сўлмасин.
Айланмасин бошинг бу жаннат ичра
Қадаҳ тўла ҳимматни ича-ича...
Ёрингни сев...

Боланг каби мен ҳам битта болангман,
Маҳзун нола, шўх қўшиққа оламман,
Хўрозқанд ҳам берсанг сўйиб оламан,
Гоҳо тергаб, тебраттучи онангман,
Сўз бизгаю, кўз ўзгага бўлмасин,
Кута-кута соғинчимиз ўлмасин,
Остонада пайдо бўлгач ҳамона,
Катта-кичик пешвоз чиқсин қувона,
Яхшиларни кўп кўрмасин Худойим,
Фарзандларинг сенга тортсин Илоҳим,
Ёрингни сев!

СИЗГА

Умрим бўйи менга дугона
Айланади илҳом урчуғим.
Тўқимадим шоҳи сўзана,
Сўз чархидан учди учқуним.

Оташида тоблаб қаламни
Ёнар экан юракда гулхан.
Бошгинангдан ҳайдасам ғамни —
Сен бор учун, муқаддас Ватан!

Тўлғоқ каби ўртаб жонимни
Дардларингда тўлқиндек қалқдим.
Бағишладим пок имонимни
Сенинг учун мардона, халқим.

Гоҳ йиқилиб, гоҳ учиб текис
Диллар ичра айладим парвоз.
Қўнган жойда қолар бўлса из —
Сиз бор учун, муҳтарам устоз!

Ҳаёт — мактаб, ҳаёт — имтиҳон,
Эгри дарахт бўлиб ўсмадим.
Соясида ором топса жон —
Сиз бор учун, асл дўстларим.

Сиз — дарёсиз, мен ташна саҳро,
Яшиллатар, яшартар кучим,
Нафас олсам бу гулшанаро
Сиз бор учун, менинг ўқувчим.

Муҳаммадумар АҲМЕДОВ

ТОҒ ҚУЛАТАР ИМКОНИМ БОР

ЭЙ, ИШҚ...

Ўлар бўлсам ўлиб бўлдим,
Эй, ишқ, қайғу азобингдин.
Кимлар сенга тиз чўкмади,
Гуноҳинг кўп савобингдин.

На Мажнуну ва на Фарҳод,
Сенинг дастингда соғ қолди.
На таскину ва на роҳат,
Ололдим бир жавобингдин.

Мен-ки бир дилхаста ошиқ,
Машраб янглиғ дод этармен.
Умрим бўйи сиғиндиму,
Кўз юмолмам жавобингдин.
Оғунг борму ва ё, эй ишқ,
Шароб этдинг-ку қонимни.
Умар ҳиди келиб турсин,
Ошиқ тоттан кабобингдин.

ИЖАРАЧИ ҚИЗ

Топ кўчангда тошларни тепиб,
Ижарачи бека изладим.
Ижарага қўй, сингилжон, деб,
Мушугию итин сизладим.

Топ кўчангда тошларни тепиб,
Оёқларим қадоқ бўлди, ёр.
Бир калима ширин сўзингга,
Юраккинам муштоқ бўлди, ёр.

Ижарага қўймаган қизнинг,
Юрагига йўл бўлсин бизга.
Ошиқ бўлма демаганмидим,
Топ шаҳрининг сулув қизига.

Кет бевафо, кетсанг кетавер,
Армон бўлиб қолсин муҳаббат.
Чимилдиққа етмасингдан, ёр,
Юрагингдан олсин муҳаббат.

Сўнг ортимдан елиб-югурма,
Эр йигитлар қайтмас изидан.
Умар сени қўймасин худо,
Ўша содда қишлоқ қизидан.

ОШЁНИМ БОР

Яхшиларга яхшидурмен,
Мен ёмонга ёмоним бор.
Сайёддурмен ёмонликка,
Қўлда ёю камоним бор.

Яхшилардан қоларкан боғ,
Эмасмиз-ку, эй дўст, гумроҳ.
Гуноҳларим мисоли тоғ,
Тоғ қулатар имконим бор.

Ёш эрурмен зўр шижоат,
Халқим ўзинг менга мадад.
Ёрдур менга бахт-саодат,
Менинг мовий осмоним бор.

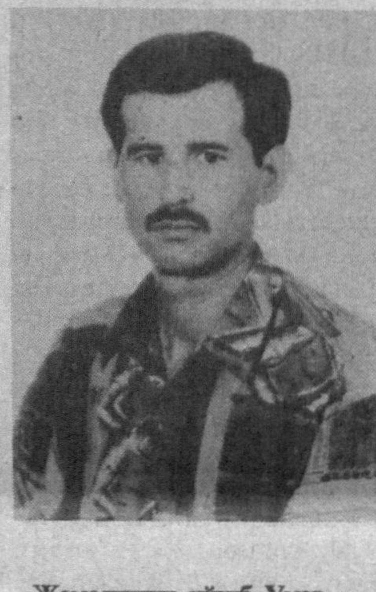

Жамолингни кўриб Умар,
Туҳфа этди ушбу ашъор,
Тарк этмасин мангу баҳор,
Менинг сендек ошёним бор.

ЕТИБ БЎЛМАС

Рухсорингни истаб жонон,
Етолмадим, етиб бўлмас.
Ва ё сени тарк айлабон,
Кетолмадим, кетиб бўлмас.

Мен шаънингга битсам ғазал,
Таъриф этсам сени гўзал.
Жамолингга бўлиб маҳтал,
Битолмадим, битиб бўлмас.

Сен фалакда тўлин ойсан,
Қоши камон, киприк ёйсан.
Сен шўх сойсан, кечиб сойдан,
Ўтолмадим, ўтиб бўлмас.

Найлай, охир бошга етдинг,
Оққуш бўлиб учиб кетдинг.
Осмонимдан учиб ўтдинг,
Тутолмадим, тутиб бўлмас.

Шукур ХОЛМИРЗАЕВ

ШАЙДОЛИК

ЭССЕ

Раҳмат ЖУМА деган ном танишдирсиз сизга?

Радиодан мумтоз шеъриятимиз дурдоналаридан ўқиб туради. Овози ширали, арузбоп ва аксар актёрлардан фарқи шундаки, унинг тилидан чиққан мураккаб байтларнинг маъносини ҳам осонгина тушунасиз; унинг даврасида ўтириб қолсангиз, «аруздан бошқаси бекор экан», деб қўя қоласиз: шунчалар етказиб ўқийди ва сизни маҳлиё этади. Аммо бу йигит — хизматдаги актёр эмас, балки режиссёр: у дунё адабиётининг мумтоз асарларидан талайгинасини радиопостановка қилган, машҳур актёр ва актрисаларимизни ўйнатиб, уларнинг томошабини кўринмайдиган маконда ҳам иқтидорларини намойиш қилган ва биз эшитувчиларни баайни театр золида ўтирган каби воқеа-ҳодисаларни кўз ўнгимизда намоён этган.

Раҳмат ЖУМА каби радио режиссёрлари бор, албатта. Аммо унда яна нимадир бор эканки, яқинда Ўзбек Радиосининг Бош режиссёри бўлиб кўтарилди. Бугун эллик ёшни қоралаган бу йигитнинг режалари билан юзаки танишсангиз ҳам: «Энг зўр асарини энди қўяр экан», деб ўйлашингиз мумкин, бунинг устига асарларининг матни — дейлик, сценарийсини ҳам ўзи ёзган, ўзи ёзадики бу жиҳатдан ҳам бир қаламкаш даражасида истеъдоди бор.

Мен ана шу — меҳрим тушган санъаткор — радиорежиссёри билан қандай танишганим, сўнг уни қандай маслакдош дўстларим билан таништирганим, ниҳоят, у мени қандоқ қилиб ўша кимсасиз саҳнасида ўйнатгани ҳақида бир кичик эссе ёзган эдим, шуни эътиборингизга тортиқ қилмоқчиман.

ҒАЛОҒУЛ ИШҚИДА

Юртда эдим, туғилган уйимда... Ҳа, Бойсунда. Саҳар туриб, болалигимда шохларига чиқиб ҳовузга ташлаганим, энди қариб қолган ёлғиз тол тагида чекиб турувдим, ҳовли-боғнинг эгаси бўлиб қолган, кеча мени кутиб олган кенжа укам ёнимга келиб:

— Ака, бугун Копиринда кўпкари бор. Хидир жўрангиз тўй қиляпти. Сизга таклифнома юборган экан, — деб қолди.

— Олмадим-ку, — дедим.

— Ҳозир хатниям ололмайсиз, — деди у. — Шунинг учун айтаяпман-да.

— Борамиз. Кўпкариси бўлса, ундан қолиб бўлмайди.

Укам яна бир гап айтди:

— Темурмалик деган режиссор кеган. «Ўтган кунлар» киносида кўриб эдим, бир ҳезалак ҳокимнинг рўлини ўйнаб эдилар. Кеча кўрсам, сочлари оппоқ, серёзни киши эканлар. Шу киши эски ўйинларимиз, эски одатларимиз ҳақида кино олиб юрипти. Кўпкарилаям бўлар эмишлар.

— Кофирунга борганимиз бўлсин! — дедим.

Чошгоҳга яқин улоқ чопиладиган адирга чиқиб борсак, кўпкари тугаб бўлган, пайҳон қилинган паст-баланд адирлар бағрида ёш-ёш ўспиринлар беш-ўнта отни чоптириб, йўрғалатиб юришибди: афтидан, чопа-чопа кўпириб кетган жониворларни совутмоқда эди. Бундай пайтларда дарҳол ҳозир бўладиган ўлаксахўр гажирлар улоқ чопилган майдон устида оҳиста сузиб юришар, айримлари сўйилгдан узилиб қолган тери парчаси борми, бирон аъзоси борми — ишқилиб, қора бир нарса кўринган жойларга шўнғиб тушишар, ерга қўнганларида тупроқ чангиб кетар эди.

Биз бургутларнинг ерга қўнишидан завқланиб: «Пасадка қилишяпти», деб турганимизда, тўй эгаси Хидирбой келиб қолди. У яқинда шу жамоа хўжалигининг бошлиғи бўлган, адабиётни ичида яхши кўриб, киши билмас ҳикоялар ҳам ёзиб юрар — шу жиҳатдан яқинлигимиз ҳам бор эди.

Биз яхшилаб кўришдик. Мен «қуллуқ бўлсин» қилдим. Кейин у бизга юк машинаси устида туриб, аллақанча аппаратлар қошидаги йигитларига бир нималарни уқтираётган Темурмаликни кўрсатиб, йўл тортди.

Темурмалик машинадан тушди. Қучоқлашиб кўришдик. Ва мен ўзимни беихтиёр мезбондек туйиб:

— Хуш кўрдик, — дедим.

— Э, ман сизга: «Хуш келибсиз!» дейишим керак, — деди у. — Шундоқ мўъжизаларни ташлаб, Тошканда қандоқ қилиб юрибсиз? Ҳайронман!

— Шундоқ ўйинларни ҳам прапаганда қилиб юрибман-да,— дедим.

Шунда унинг қаватида турган оқ юзли, қип-қизил кўйлагининг тугмалари оппоқ, ўрғабўй йигит:

— Ака, «кўпкари» дегани нима ўзи? — деб дангалига сўраб қолди. — Бутда бирон кишидан жўяли жавоб ололмадим... Кечирасиз, ман сизни жа яхши танийман, Шукур ака. Асарларингизни ўқиганман, «Қора камар»ни кўрганман... Хўш?

Саволнинг қийинлиги бир тараф, бу йигитнинг дафъатан орага савол ташлагани бир тараф, сал ҳайрон бўлиб, Темурмаликка қарадим. У йигитнинг елкасидан қучиб:

— Менинг консултантим, — деди. — Лекин ўзи консултация олиб юрипти.

— Мани — Раҳмат Жума дейдилар, — деди шунда йигит. — Асли Бухорои шарифданмиз. Фалакнинг гардиши билан Тошканда ишлаб юрган эдик, мана, устоз эргаштириб опкелдилар юртингизга.

— Хуш кепсиз, — дедим унга ҳам.

— Хўш, саволга жавоб беринг, жон ака. Мани жуда қизиқтириб қўйди. — Кейин жавобимга қизиқмай, кўпкарини ғалати қилиб таърифлай кетди: — Вей, бу — жуда антиқа ўйинакан! Эшитиб юрардим-у, кўрмовдим, худо ҳаққи! Бу ўйинда ибтидоий бир ёвкурлик, қандайдир ваҳшиёна руҳ ҳам бор экан! Вай, чавандозларнинг шовқунлари... Нима деганини мутлақо тушунолмийсан. Аммо бутун вужудинг жумбушга келиб, ўзинг ҳам бемаъни товушлар чиқарганингни сезмай қолар экансан... Отларнинг дупурини, кишнашини айтмайсизми! Улар гўёки бир-бирлари билан сўзлашади, сўкишади...

Мен унинг сўзларидан шундай хулоса чиқардим:

— Сизни кўпроқ товушлар қизиқтирар экан-а?

— Шу, шу! Шумлар, шовқинлар! — деб кўпириб кетди суҳбатдошим. Лекин, асосан — сўзлар... Сўзлар, оҳанглар — мани жоним! Ман шовқун-суронни тинглаб ҳам нима воқеа юз бераётганини кўз олдимга келтирар эдим. Аммо кўпкарининг ғала-товури... Бу — таърифга сиғмайдиган янгилик бўлди манга!

— Хўп, «кўпкари»нинг маъноси ҳақида гапиринг, — деб сўраб қолди Темурмалик ҳам.

Мен Хидирбойдан ижозат олиб, бу йўрўғда билганларимни айта бошладим:

— «Кўпкари»нинг энг қадимий-туркий элатларга хос жанговар «ўйин» эканини биласизлар... Бунда чавандозларгина эмас, отлар ҳам синалади. Шунинг учун «Зотни ким айирди?» деб сўрашганда, кўпинча: «Фалончининг оти», деб жавоб беришади. Кўпкари чопиш — жангари элатларнинг уруғлардан чиқиб, ҳордиқ олаётган пайтларида айниқса, кундалик бир юмушдек — одат бўлган. Қолаверса, бу ўйиндаги ҳаракатлар — жангчиларнинг бир «формада» туришига ёрдам берган. Ахир, подшоларнинг шикорга чиқишлари, минглаб одамларнинг йиртқич ҳайвонларни ов қилишлари ҳам — ана ўша «форма»ни сақлаш йўлида бўлган...

Камина шу йўсинда анча ваъз айтгандан кейин эшитувчилар тағин «кўпкари»нинг луғавий маъноси ҳақида сўрашди. Менинг ўзим ҳам бу нарсага қизиқиб, унча-мунча эски китобларни варақлаган эдим, билгич одамлардан сўраб-суриштирувдим.

— «Кўпкари» — аслида «кўкбўри» дегани экан...

Шунда Хидирбой:

— Кечирасиз, Шукур ака. Шу гапда жон бор, — деб суҳбатга аралашди. — Ёшлигимда кўп кўрганман, мана шу адирларда бўрини қувалаб юрган отлиқларни. Бир марта, кечагидай эсимда, тўрт отлиқ шамолдай бўп келаяпти денг. Ўртада — бир бўри. Эш-нақлай келади. Отлиқлар нимагадир узангиси билан уни ураяпти... Охири бирови уни отига ўнгариб, қишлоққа оралади. Бўрининг оғзига чўп солиб, бўйнидан ўтказиб боғлаган. Шу ҳолдаям остидаги от жонивор пишқиради, кишнайди, жойида турмайди. Ҳе, қишлоқдаги итлар ҳам ҳуриб қолишди... Кейин урфга кўра, бўрини олган чобағон қайси эшикда бир тўхтаган бўлса, шу уйнинг эгаси бир нима чиқариб берди: қўйми, эчкими, пулми — ишқилиб, бир нима беришди. Шу берган нарсалари — совриν ўрнига ўтдими дейман...

— Яхши мисол айтдингиз, Хидиржон, — дедим. — Аслида «кўпкари» яъни, «кўкбўри» ўйини шу тарзда ўтган бўлиши керак... Айтмоқчи, қозоқларда ҳалиям шу ном сақланиб қолган: «кокпори» дейишади. Демак, шимолдаги айрим туркий элатлар тилидаям бу номни учратиш мумкин, деб ўйлайман.

Раҳмат Жума елкасига осиб олган чарм қопчиғидан чиқарган чиройли дафтарчага миттигина ручка билан ёзиб олаётган эди. Охирида яна ўз гапини айтди:

— Шунинг учун экан-да бўрига ўхшаб увлаган товушлар ҳам эшитилиб турди. Ёлғон эмас: ув-ув, ҳув-ҳув-в... Ве-е, даҳшат бўп кетди-ку, оғалар!

Раҳмат Жуманинг товушларга қизиқиши ёдимга бошқа бир нарсани тушириб юборди.

ДЎСТ ЭШИГИ

Бойсунда Абдуқаюм Абулхаев деган бир йигит бор. Бирга катта бўлганмиз. Пионер лагерида тушган суратларимиз фақат ўшанинг албомида сақланиб қолган. Унинчини битиргандан кейин дуторчи отаси қазо қилиб, рўзғор тапвиши Қаюмнинг елкасига тушди. Шунинг учун ўқишни давом эттириш хаёли пучга чиқиб, Машраб айтганидек «меҳнат ёқасидан ушлади».

Лекин у ёшлик чоғидаёқ дуторни шундай чертар эдики, тарбиячилар уни ўзаро ўгиришларига олиб кирар, «Ашула байрамлари»да Абдуқаюм бўйидан баланд асбобни олиб саҳнага чиққанда, пастда қий-чув бўлиб кетарди.

Кейин у ғижжак чалишни, танбур чертишни ҳам ўрганди, тўй-томошаларда «мусиқа раҳбари» сифатида атрофига уюшган гуруҳни бошлаб юрадиган бўлди. Кейин уни қаерга ишга таклиф этишди, деб ўйлайсиз? Вилоят театрига — «мусиқа раҳбарлиги»га таклиф этишди...

Абдуқаюмнинг шинамгина чорбоғи Бойсун марказига кираверишда, сойнинг қирғоғи устида; мана, неча-неча йиллардан буён Тошкентда яшаяпман, аммо туғилган маконга қадамим етса, дастлаб шу дўстнинг эшигини қоқиб ўтиш — одат бўлиб қолган...

Кўпкари томошасига йиғилганлар тарқаб бўлиб, биз ҳам Хидирбойнинг қорасувоқдан чиққан меҳмонхонасида зиёфатини еб ўтирарканмиз, мен Темурмаликка:

— Сизлар оқшом миллий курашниям суратга оларсизлар? — дедим. — Бу курашнинг номи бизда «олиш, човки» дейилади. Спорт илмида бўлса — «Бухороча кураш» деб аталади. Бойсунликкина эмас, умуман, ҳар қандай сурхонлик ҳам бу номни эшитганда, ҳамма вақт ҳайрон қолади...

— Ака, Бухоро амирлиги даврида Бойсунингиз ҳам, Сурхонингиз ҳам бизга қараганми, йўқми? — деб қолди Раҳматжон. — Кўнгилни кенг қиловуринг... Биз ҳам шу курашни бир қаричлигимиздан кўриб улғайганмиз!

— Сизга раҳмат, — дедим. — Ана шунинг учун ҳам мен сизни бошқа бир даврага олиб кетмоқчиман. Агар шефингиз рухсат берсалар, биз ҳозир турамиз...

— Шарт шулки, ўша даврадаги ҳалигидай шумларни, товушларни, камёб атамаларнинг шарҳини ёзиб келади, — деди Темурмалик.

— Рост, шунинг учун бу ерга келган эканман. Энди билдим, — деди Раҳматжон.

Биз икковлон қўзғалдик. Хидирбойнинг «УАЗ» машинаси бизни Абдуқаюмнинг дарвозасига обориб қўйди.

Қаюмжон билан учрашувимиз мароқли бўлди: эшитсангиз, зерикмайсиз, дейман.

Дарвозахонада олди кўтариб қўйилган «Жигули»нинг ёнидан ўтиб, пастаккина дарчани итариб очдим. Қаюмнинг хотини ўнг томондаги олма тагида қий супураётган экан.

— Салом бердик, келинбой. «Ғижжак» уйдами? — дедим.

— Вой, Шукур ака? — Келин бошида қийиги бўлса ҳам, енги билан манглайини беркитган бўлди. — Келинг, ака... — Кейин чап тарафдаги пешайвонли меҳмонхонага қараб, чақирди: — Ҳув, отаси! Меҳмон келди! Жўрангиз келдилар... — Кейин мен билан сўрашди. — Бачалар чобаяптима, ака?

— Раҳмат, келин.

— Сиз яхшима, акажон? — деб сўрашди кейин Раҳматжон билан ҳам. — Хуш кўрдик.

— Хушвақт бўлинг, кеннойи, — деди Раҳмат Жума. Кейин менга шивирлади: — Тожикча акценти борми дейман?

Келин шивирлашни эшитган экан:

— Охи биз тожик-да, меҳмон, — деб кулди. — Анави хўжайин ўзбак бўп кетганлар. Мен кўп айтаман у кишига: «Сиз ўзбакларга сотилган», дейман. У киши куладилар. Болаларимиздиям ўзбакча мактабга қўйдилар. Бўлмаса, сойнинг у ягида тожикча мактаб бор. Ҳе, бу кишининг жўралариям — ўзбаклар.

Шу пайт меҳмонхона айвонига чиққан Абдуқаюм:

— Ҳей, нима деб шақиллаяпсан, кампир? — деб бақирди. — Ҳеч жаги тинмайди-да буни? Ундан кўра, уйга ўтинглар, демайсанми, энаси?

— Вой, бердисини айтгунча уриб ўлдирасиз-а! Қони, уйга ўтинглар, меҳмонлар.

МАТПАНО СУХАНВАР

Ҳаётдаги кўп тилсимлар одамзодни асрлар бўйи ҳайратга солиб келади. Ана шундай мўъжизалардан бири табаррук мақомларимиздир. Бироқ уларнинг тақдири неча бор аянчли аҳволга тушганига ҳам тарих гувоҳ. Мақомларнинг сони аслида 12 та, шўъбалари 24 та бўлгани эса бугунги кун учун олис хотиротдир. Масалага шу жиҳатдан қараганда, Муҳаммад Раҳимхон Соний Феруз ана шу 12 мақом қолдиқларидан 6,5 тасини «танбур чизиғи»га муҳрлатгани бекиёс улкан тарихий воқеадир. Таассуфки, бу 6,5 мақом ҳам асримизнинг 40-50 йилларига келиб унут бўлаёзди. Шундай дамларда мақом жонкуярлари топилди.

1943 йил январида Хоразм вилоят театри директори, ёзувчи Юнус Юсупов (Айёмий) домлага мақомларни тиклаш ғояси тинчлик бермай қолади. Пировардида, у театрда хизмат қилаётган ҳофиз Ҳожихон Болтаевни ҳузурига чорлаб, сўрайди:

— Хоразм мақомларининг ўрисча ёзувини топдим. Уни ким ўқиб, ижро қила олади?

— Ким ўқий олиш-олмаслигини билмайман-у, лекин мақомларга қулоққоқди бўлган одам бор, у Худараган муҳркорнинг ўғли, Матпано ака бўлади, — дейди Ҳожихон ака.

— Ҳозир у киши қаерда? — деб сўрайди Айёмий домла.

— УПРАДИКда (Амударё сув ҳавзасини бошқариш бошқармаси — К. А.) ишчиларга чой қайнатади.

— Илтимос қилиб, уни театрга олиб келиб биласизларми?

— Ё насиб.

— У ҳолда шу бугуноқ, йўқ, ҳозироқ боринг, — дейди ҳаяжонланиб кетган Айёмий.

Ҳожихон Болтаев, Нурмамат Болтаев, ёшгина Аҳмаджон Машариповлар Урганчнинг эски қалъасида жойлашган Махсим эшон пиримизнинг мадрасаларида истиқомат қилаётган Матпано отаникига бориб, уни бир амаллаб кўндиришади ва эртасига Айёмий домланинг олдига олиб келишади.

Айёмий домла ҳол-аҳвол сўрашгач, муддаога ўтди:

— Матпано ака, сизни театрга олсак, ишлайсизми?

— Не билай, — дейди Матпано ота ер чизганча.

— Сизни мақомларни яхши билади, деб мақташаяпти. Мана, ўрисча нотасини топдим, лекин уни ўқиб биладиган одам йўқ. Мақомлар эса ўлиб бораётир, ўргатмасангиз бўлмас, не дейсиз?

— Не билай...

— Не билай эмас, уста, билганларингизни аямай ина буларга ўргатинг.

Ҳожихон ака, Нурмамат ака, Аҳмаджонлар устага илтижо билан қараб, директорнинг гапини маъқуллагандай бош ирғашади. Матпано ота «Қандоқ бўлар экан», қабилида андак андиша билан даврадагиларга бир-бир назар солади-ю, розилик билдиргандай кулимсирайди. Бундан хурсанд бўлиб кетган Айёмий домла суҳбатга якун ясайди: — Сизга бугун буйруқ чиқарамиз...

Шундай қилиб, театрнинг 1943 йил 14 январдаги буйруғига кўра, ишга қабул қилинган Матпано Худойбергановга кунига 43 сўмлик маош белгиланади. Ҳар куни концертда қатнашадиган артистларга 38 сўмдан маош тўланган бир вақтда Матпано отага кўрсатилган бу илтифот устозга, мақомларга бўлган меҳр-муҳаббатнинг ифодаси эди.

Матпано Худойберганов шогирдларига фақат мусиқа ва қўшиқларни ўргатибгина қолмай, театрнинг колхоз-совхозлардаги концертларида ҳам қатнашади, жамики созандаю гўяндаларнинг меҳрибон, суюкли мураббийсига айланади.

Матпано ота ва унинг рафиқаси Саражонбиби билан бир мадрасада ёнма-ён яшаган Нурмамат Болтаев билан Розия Муродовалар оби ёвғонини устоз оиласи ила баҳам кўришган. Бу мадрасада 6 оила истиқомат қилган, бир эшикдан кириб-чиқишган. Оилалардан учтаси рус оиласи бўлган. Лекин уларнинг ўзаро аҳиллиги тавсифу таҳсинга лойиқ эди. Урушнинг оғир, машаққатли йиллари, на электр нури, на газ, ва водопровод суви, на душ, на ванна бўлган, 1 кило буғдой 60 сўмга чиққан, бир кунлик маош аранг ярим кило буғдойга етадиган дамларда олти оиланинг ҳамжиҳатликда яшаши ота-боболаримизга хос бағрикенглик, олийҳимматлиликнинг нишонаси эди.

Матпано ота оиласи билан Нурмамат аканинг оиласига бир ўчоқ, бир қозон бўлган. Аввал Саражонбиби пиширса, кейин Розия опа шу қозонни қайнатган. Саражонбиби аслзодалар авлодидан, хушсуврат, сочлари узун, истараси иссиқ, қўли мазали пазанда аёл бўлганки, унинг чиройи мадрасага, ҳужраларга ботиний бир ёруғлик бахшида этиб турган.

Матпано ота ҳам хушсуврат, шўх, ҳалол, ҳуснихат одам бўлган. Унинг ҳужрасидан шоиру фузало аҳлининг оёғи узилмаган. Ота маҳсум Партав, Раззоқ ота Омонов, Мадраҳим Шерозий, Ҳожихон Болтаев, Нурмамат Болтаев, Комилжон Отаниёзов, Матниёз Юсупов, Абдушариф Отажонов, Олланазар Ҳасанов, Ҳайитбой Бобожонов, Қутлумурод Ҳожиев, Назира Юсупова, Султонпошша Раҳимова, Розия Муродова, Аҳмаджон Машарипов, машҳур усулчи Матёқуб Отажонов, Отамурод сурнай, халқ орасида афсонавий раққосага айланган Саодат Давлатова, гармончи Жума Отажонов, Ўғилжон ўйинчи ва яна қанчадан-қанча созандаю гўяндалар шу ерда соз, қўшиқ ўрганишган, ҳамсуҳбат бўлишган. Матпано отанинг саъй-ҳаракатлари билан Хоразмнинг 6,5 мақоми тикланган. «Рост»нинг мураббаълари, сақили султони, «Сегоҳ»нинг муқаддимаи талқини, насри ҳижози, наврўзи хороси, «Ироқ»нинг са усуллари, «Дугоҳ»нинг сақили Феруз, тахта зарб, баётлари, «Бузрук»нинг асли ажам, Насруллоилари, «Наво»нинг насри орази ва ҳамма мақомларнинг тани мақомлари, нақшу суворалари, уфориларининг ҳам чертим, ҳам айтим насри оҳанглари мадраса гумбазлари пештоқларини жаранглатиб, то тонггача дилларни хушнуд этган.

Матпано отанинг мўъжаз ҳужрасидаги тинимсиз машқлар, ҳамкорликдаги ижодий изланишлар ўз самарасини берди. Халқ суйган Мадраҳим Шерозий, Ҳожихон Болтаев, Нурмамат Болтаев, Комилжон Отаниёзовлар улкан хазинага, мақом мулкига эга бўлдилар, довруқли ҳофизлар бўлиб донг таратдилар. Матниёз Юсупов Хоразм мақомларини нотага олиб чоп қилдирди, етук бастакор бўлди. Абдушариф Отажонов, Роман Оллабергановлар қанчадан-қанча спектаклларга куй басталаб, бастакорлик туғини баланд кўтардилар. Назира Юсупова «Фарёд»ни, «Талқин Рост»ни, Султонпошша Раҳимова қатор мумтоз қўшиқларни, улли Онабиби Қори Ожиза «Кўзмунчоқ» деб атайдиган Розия Муродова «Фарёд»ни ва халқ лапарларини, бошқа не-не созандаю гўяндалар мумтоз куй-қўшиқларни қиёмига етказиб, ижро этишни ўзлаштирдилар.

Матпано ота моҳир танбурчи, созанда бўлиши билан бирга лафзи ширин шоир ҳам бўлган. Унинг тахаллуси Суханвардир. Ғазаллари ўйноқи ва содда. Тубандаги байт ила бошланадиган ғазали Амударё сув ҳавзасини бошқариш бошқармаси идорасида чой қайнатиб юрган кунлари битилган бўлса, ажаб эрмас:

Фиғонким, аҳли ёрон
улфатидин хабар йўқдир,
Яқин бўлғон кишилар
суҳбатидин ҳеч асар йўқдир.

Театрга ишга таклиф қилинган вақтида Суханвар 60 ёшлардан ошган эди. У инқилобдан кейинги пала-партишликларни, қатағон йиллари озорини, рафиқалари бевафоликларини кўргани боис ҳам:

Рафиқи одамини кўрсангиз,
бир бевафоликда,
Аларни суҳбатин таҳқиқ
қилсанг, ҳеч самар
йўқдир, —

дейди.

Ҳар бир шоирнинг асарларида унинг руҳияти, умуман, аҳволияти қай бир даражададир сезилиб туради:

Мудомо ишлари тазвири
бирла ҳийлайи ботил,
Уларни макридин оламда
мендек бехабар йўқдир.

Байтдаги «тазвир» (алдаш, ҳийла, фириб) «ҳийлайи ботил»ни (ҳийлайи бузуқчиликни) янада кучайтиради ва иккинчи мисрадаги «бехабарлик» шоирнинг поклигидан, соддалигидан далолат берадиким, дилингиз равшанлашади.

Кейинги байтдаги файласуфона ёндошиш ғазал ўлчамини янада салмоқли, янада салобатли этади:

Жаҳонда ҳар кишини
кўрсангиз, ондин хирадманд
йўқ,
Тафаккур қилсангиз, ондек
кишида ҳеч ҳунар йўқдир.

Бу байтнинг соддалиги фикри тиниқлигидадир, яъни «хирадманд» (ақлли, доно)ибораси биздаги «ақлванд» маъносида, қўлидан иш келмаса-да, ақл бераверадиган сифатида ишлатилиши туфайли қуйидаги «йўқдир» юқори мисрадаги «йўқ»ни кучайтиради. Ва:

Тамоми халқи олам ҳар бири
бир ранг била мойил,
Оларни биридан бир-бирига
зарра назар йўқдир,

байтидан кейин ҳақиқий «оқил» иборасига урғу берилади:

Агар оқил кишини кўрсангиз,
ҳолин сиза демас,
Онингдек яхшиларни
суҳбатидин ҳеч зарар йўқдир.

Ва ниҳоят шоир:

Суханвар, сен ўзинг беҳуда
ранжни тортмағил ҳаргиз,
Насибангдин зиёд оламда
сенга ҳеч қадар йўқдир, —

дейди. «Қадар» сўзи миқдор, даража, эътибор, куч, қудрат, тақдир, тақдир - ёзмиш маъноларини билдириши сабабли насибага ишора этилиши Суханварнинг ғоят саводли эканлигидан, покдомонлигидан далолат беради. Унинг тахаллуси ҳам ўзига мос — сўзомол, билимдон, деган маънони билдиради.

Матпано ота Худойберганов Суханвар 1961 йил 1 августда 82 ёшида бақо оламига риҳлат қилади. Дунёнинг ишларини қарангки, жуфти ҳалоли Саражонбиби Оллоберган қизи ҳам отанинг қирқи куни дунёдан кўз юмади. Улар бир жуфт кабутардай тенг келиб, тенг кетишади ҳисоби.

Минг афсус, қўлимизда Матпано Суханварнинг ғазаллари кўп эмас. Мен у кишининг қизлари Уллибиби опа, невaралари Рустамбек ака, Фароғат опалар билан суҳбатлашиш бахтига муяссар бўлдим. Лекин отанинг юқорида келтирилган ва қуйида эътиборингизга ҳавола этилаётган иккита ғазалидан бошқасини тополмадим. Мабодо, кимда-ким Матпано отанинг ижоди билан ошно бўлса, у кишининг иншолари дунё юзини кўришига рағбат этса, отанинг руҳи-поклари янада шод бўлур эди.

Комил АВАЗ

СУХАНВАР

Мени оламда бир маҳваш гирифтор этти-ю, кетди,
Бошимга солди савдони, харидор этти-ю кетди.

Вафоу аҳду паймонига кўнглим бўлғали хурсанд,
Жамолини кўриб андак намудор этти-ю кетди.

Хаёлим ой жамолин кўрсаму пойиға кўз суртсам,
Нигоҳи марҳамат бирла сабукбор этти-ю кетди.

Висоли орзуйи ҳар доимо кўнглимдадур, кетмас,
Ким ваъда айлаюб буткул умидвор этти-ю кетди.

Рақиби рўсияҳлар сўзларидин бехабар ғофил,
Тағофул касратидин ажзин этти-ю кетди.

Жаҳон айвони ичра ҳар нечук соғу эсон бўлсин,
Муҳаббат орасида дийда хунбор этти-ю кетди.

Суханвар, сен мудомо толиби матлабни изларсан,
Русуму бавафоликники изҳор этти-ю кетди.

ДУО КЕТГАН АШУЛА

Яқинда таниқли ҳофиз Аҳмаджон Дадаев ойнаи жаҳонда «Феруз» (биринчи) ашуласини ижро этди.

«Феруз» (биринчи) — ўзбек халқ мақомлари орасида энг машҳурларидан бири. Хоразм мақом санъатининг гултожи бўлган мумтоз асардир. Хоразмда қўлига тор ушлаган қўшиқчи борки, «Феруз»ни қойиллатиб ижро қилиб, халқ олқишини олсам», дея орзу қилади. Лекин бу ҳар қандай етук ҳофиз учун ҳар гал ҳам оғир синов.Худди ҳаётидаги ҳал қилувчи курашга чиққан полвондай, ҳофизлар ҳар гал «Феруз»га ўтганларида титраб-қақшаб турадилар, бирор жойида илкис суриниб кетмайин-да, бузиб қўймайин-да, деб.

Ҳатто энг ўзига ишонган Олмахон опа, Бобомурод ака, Ортиқ оғалар ҳам «Феруз»га талаб тушганида, бирдан сергак тортиб жиддийлашадилар. Ижро тугагандан кейин эса ҳар қандай ҳофиз ҳам елкасидан тоғ қулагандай чор-атрофга эркин боқади. Тингловчилар ҳам «Феруз» ижрочисини худди ўз жигаргўшасидай қучоқ очиб, бағрига босади, унга жонини фидо қилгудай бўлади. Айтувчи учун ҳам, тингловчи учун ҳам бундан хушнудроқ лаҳзалар йўқ...

«Феруз» шундай—дуо кетган куй.

Илгари маҳак деб аталувчи тош бўлган. Бу тошни олтинга уриб, олтин сифатини аниқлаганлар. Маҳактош ўта қурч, маҳкам тоғ маъдани. Мен «Феруз»ни яна ўша маҳактошга ўхшатаман. Уни ҳофизга айттириб кўриб, ҳофизнинг маҳоратини аниқлаш мумкин. Дарҳақиқат, Хоразмда шундай қиладилар — «Феруз»ни айта оласанми, айтолмасанг, тор кўтариб юришинг чикора», дейдилар.

«Феруз» — шундай салобатли, оғир қўшиқ. У мезон-тарозидай гап, ҳамма-ҳамма ҳофиз ҳам бу мезон-тарозига ўзини солиб, ўлчаб кўргиси келавермайди. Бу қўшиқ ҳамма ҳофизга бўйсунаверадиган тулпор эмас. «Феруз»ни айтганлар (қойиллатиб айтганлари) албатта халқнинг ардоқ-олқишига сазовор бўлади.

Мен нега «Феруз»ни асли хоразмлик бўлмаган ҳофиз қойилмақом қилиб айтолмайди, деб ўйлардим. Фақат бу эмас, «Лазги»ниям асли хоразмлик бўлмаган раққос ё раққоса нима учун худди нуқтасига етказиб ўйнолмайди, дердим. Билсам, «Лазги» куйига ҳам дуо кетган экан.

Мақоламизни Аҳмаджон Дадаев «Феруз»ни ижро қилди, деб бошлаган эдик. Фикримизча, у анча яхши ижро этди. Унда тўла, пишган, ёқимли овоз бор. «Феруз»ни ижро қилиш учун шундай етук овоз керак эди. Фақат, озгина мунг қўшиш керак шекилли. Зеро, куйнинг ўзи ҳам мунгталаб, ғазалнинг мазмуни ҳам эшитган одамни ўйлантириб қўядиган, фалсафий, мунгли. Аҳмаджон дўстимиз мана шундай улуғ, сеҳрли бир қўшиқни нуқта-нуқтасига теккизиб, ушоғини туширмай ижро қилиб чиқа олди.

Табриклаймиз!

Дўст, боболаримизнинг ўлмас руҳлари ҳамиша қўллаб юрсин!

Музаффар АҲМАД

ИЖОДКОР РУҲИЯТИГА МУРОЖААТ

Яқинда истеъдодли ёш шоир Нормурод Мусомовнинг «Биз йиғлаган оқшомлар» (Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, Тошкент—1996) номли китоби чоп этилди. Китоб Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Эркин Комилов ҳаёти ва ижодига бағишланган. Тўғрироғи, истеъдодли актёрнинг ижодий маҳорати, миллий театр санъатига қўшган ҳиссаси, бу йўлдаги изланишлари, орзу-умидлари, изтироблари унинг шахсий ҳаёти фонида қаламга олинган. Муаллиф актёрни, аввало, инсон сифатида тасвирлашга, унинг руҳиятини тушунишга ҳаракат қилган. Зеро, ҳақиқий санъаткорларнинг ижоддаги ва ҳаётдаги ўринларини айри-айри тасаввур этиш қийин. Яъни, истеъдод соҳиби ҳаётда ҳам, ижодда ҳам бирдай яшайди.

Сартр «Бодлер» эссесида шоир ижодининг буюклигини — инсон руҳиятининг яланғоч ва шафқатсиз тасвирини Бодлернинг ҳаётидан, шахсиятидан, таржимаи ҳоли мундарижасидан излаган эди. Тадқиқотчи Бодлернинг ўзгалар кириши ман этилган оилавий, мутлақо шахсий ҳаётига бемалол назар ташлаган, унинг икир-чикирларигача кузатган. Акутагава: «Одамзот ҳаёти Бодлернинг битта сатрига ҳам арзимайди», — деб атаган шоир ҳаёт тарзи, шахсиятини Сартр ижодкор психологияси, руҳиятини, санъатини текширувчи фалсафий-эстетик лабораторияга айлантирган эди. Бадиий ижод таҳлилининг ушбу усули жуда чуқур мазмун касб этган.

Нормурод Мусомовнинг «Биз йиғлаган оқшомлар» китобини ўқиганимда Сартрнинг «Бодлер» эссеси беихтиёр ёдимга тушди. Ушбу икки китобни бир-бирига қиёсламоқчи эмасман. Бироқ «Биз йиғлаган оқшомлар»нинг хусусиятлари ҳақида тўхталганда, китоб тилининг равонлиги, матндаги ҳаяжоннинг — баланд пафоснинг асар бошидан охиригача бир меъёрда сақланганлиги, композицион ўзига хослиги, айниқса, ўзбекона самимийлигини таъкидлаш лозим.

Китоб саҳифаларида Эркин Комиловнинг: «.. кўнгил билан кўз — тутинган ака-сингил. Бунинг исботи шуки, кўнгил озор чекса, кўз ёшланиб, унинг дардини юмшатади...» — деган сўзлари келтирилган. Менимча, бу — актёр қисматининг, унинг одамларга, халққа муносабатининг, санъатга садоқатининг лўндалигини шарҳидир.

Назаримда, саҳифалар аро китоб қаҳрамонининг ҳам, муаллифнинг ҳам кўнгил дардларию арзу ҳоллари шундоққина тўкиб - солинган — Нормурод буни абжирлик билан қоғозга тушира билган. Шу маънода китоб сарлавҳасида икки хил маъно мужассамланган. «Биз йиғлаган оқшомлар» қанотли иборага айланган.

Рустам МУСУРМОНОВ

Биз тош ётқизилган йўлакдан жилдик. Абдуқаюм пешвоз чиқиш ўрнига бирпас ўйланиб қолди-да, қайтиб меҳмонхонага кирди. Мен — мезбонлик теккандай мамнуният билан Раҳматжонни зинапоягача бошлаб бордим. Кейин бўлмади:

— Қочвордингизми, Қаюм?

— Бақирманг-е! Ҳамсоялар эшитса, нима дейди, — деб хонадан чиқиб келди уй эгаси. Унинг қўлида «Кристал» ароғининг шишаси бор, ўзи шодон тиржаяр эди. — Мана! — деб шишани кўтарди. — Худо насиб қилди!.. Салом, укажон. Мана, бунинг қорнидаги чизиқни кўраяпсизми? Ана! Числоям ёзилган... Мана, пастида юз эллик грамм қолган... Шукур бултур келганда, шу ароқни мана шу ерда очиб эдик. Икки-уч ўртоқ бир-бир пиёладан уриб эдик. Қолгани қолиб эди. Ушанда мана шу чизиқни тортиб; «Илойи шуни тезроқ ичиш насиб этсин!», деб ният қилиб эдик... Мана, энди насиб этди, худога шукур.... Шошмай туринглар! — У шишани менга тутқазиб, яна уйга кириб кетди ва учта пиёла билан битта қизил олма олиб чиқди. — Энди буни тинчитамиз! Йўғасам уйга кириш йўқ... — У пиёлалардан иккисини бизга бериб, ароқни қуйди. — Эсон-омон дийдор кўришганимиз учун, Шукур! Дийдор ҳам ғанимат бўп қолди, жўра.

Ана шундан кейин меҳмонхонага кирдик. Қаюмжон ҳаш-паш дегунча шкафдан олма, нок, ёнғоқ мағзи, яна алламбалолар уюлган беш-олтита тахсимчани келтириб хонтахтага қўйди.

— Дастурхон бўш турса, хунук кўринар экан, — деб дилдорлик ҳам қилди-да, кулиб юборди. — Шукурди нима демоқчи бўлганини сезиб турибман. «Шу нарсалар ҳам тўйдан келганми?» деб сўрайди ҳозир. Ҳа, тўйдан келган! — дея қаҳ-қаҳлаб кулди. — Тирикчилигимиз халқнинг устида, меҳмонжон...

— Қаюмжон ака, мабодо машшоқ эмасмисиз? — деб сўраб қолди шунда Раҳматжон. — Шукур акам кимлигингизни айтмадилар.

— Ундай бўлса, машшоқлигимни қаяқдан билдингиз?

— Улар нима? — Шкаф биқинида саф чекиб турган созларни кўрсатди у. — Ҳарқалай, дурадгор эмассиз. Хонангиз ҳам мастерскойдан фарқ қилади.

— Шу-шу, — деди Қаюмжон. — Шу... Шунинг учун бу одам «Ғижжак» дейди мени, бошқаси — «Скрипка». Яна бири «Танбур» деб от қўйган.

— Барини чалоласизми?

— Ҳар ҳолда.

— Қани, битта эшитайлик!

— Кечирасиз, нима хизмат қиласиз? — деб сўради Қаюм ҳам. — Шукур, Тошкентдан бирга келдингларми?

— Биргами-алоҳидами, ишқилиб, келдим-да, юртингизга, оға! — деди Раҳматжон. — Хизматни сўрасангиз, бир чеккасини Шукур акам айтиб қўйдилар... Ман болаликдан антикварга ишқибозман, ҳа. Уйимга кирсангиз, эски буюмларни кўрасиз. Ўзим студентман-у, стипендиямга қошиқдон сотиб олиб юрган бола бўлганман... Худога шукр, Бухорога ҳар борсам, бир нимани ўмариб келаман. Шоҳи Зинда мақбарасидан кўчиб тушган сопол парчасими, ғишт синиғими — кўзимга суртаман... Хуллас, ҳар хил шумларни, яъни, товушларниям лентага ёзиб юраман. Кейин тинглаб ўтираман. Ана шунақа нуқсонимиз бор. Инчунун мусиқага ҳам муносабатимиз худди шундай... Қани, битта эшитайлик!

— Унчалик бўлса, ҳозир, — деб ўрнидан турди Қаюм. Сўнг эшикдан мўралаб бирдан бақирди: — Ҳў, кампир, опкел энди опкелгингди!.. Гўшт? Булар гўшт емайди. Мош ейди... Қовурдоқни илитаган? Майли. Униси ўтади. Илтимос қиламиз... Чойдан ҳам бўлсин! — Кейин Қаюмжон шкаф биқинидан созларни жуфт-жуфт қилиб опкеларкан, яна қиҳ-қиҳлаб кулди. — Хўш, кўнгил тинчиди энди... Қани, қанақа куйларни яхши кўрасиз, ука?

— Ўзингиз яхши кўрган куйни чолинг десам, олифта гап бўлади.

— Бўлмаса, сиз яхши кўрган куйни айтинг, — деди Қаюмжон дуторни қўлига олиб.

— Бундай қиламиз! — Раҳматжон «шакарсеппи» матоҳидан тикилган шимининг ғижим бўлишини атай истагандек чордана қуриб олди. — Кўпчилик эшитмаган, яъни, радио-телевидениедан берилмаган, шу ернинг — Бойсуннинг, Сурхон вилоятининг ўзига хос нағмаларидан чолсангиз... Ман биламан, бу юртда тасвирга тушмаган эски урф - одатлар шунчалар экан, лентага ёзиб олинмаган халқона куйлар ҳам кўп бўлиши керак.

Қаюмжон уни суюблар кетди.

— Шукур, бу кишиям ўзимизбоп экан-ку, — деди. Кейин торни созлаб, «Жигарпора» куйининг дўмбирага мосланган турини черта кетди. Бу куй аслида дўмбирада чертилиб, кейин дуторга ўтган бўлиши керак. Чунки нағманинг ҳар саси, ҳар тўлғаниш-товланиши, ҳатто қочиримларида ҳам дўмбира оҳангларига хос кенглик, бепоёнлик борки, эшитганни ана ўша даштү далаларга олиб чиқиб кетади...

Раҳматжон қандайдир тиришиб, теран бир ҳолатда тинглаётган эди, куй тугаши билан:

— Мундан ҳам эскироғи борми? — деди.

— Вей, бу одам — мусиқашунос! — деди Қаюмжон ва «Шалола» ансамблининг радио-телевизорда чиқишлари туфайли тарқалиб кетган «Майда-майда», «Ҳалинчак» сингари қўшиқларининг куйларини бирин-кетин черта бошлади.

Раҳматжон Абдуқаюмга тикилиб қолган эди. Гипнозчидай кўзини узмасдан куйлар тугагунча ўтирди-да, Қаюм дуторни ёнига қўйиши билан ўрнидан ирғиб туриб, унинг чаккаларидан ўпа кетди.

Мен ҳазиллашдим:

— Раҳматжон, етар. Буни ўргатиб қўйсангиз, бошқаларгаям ўптириб юрмасин тағин?

Қаюмжон кула-кула, меҳмонга «раҳмат» дея-дея ўзи ҳам уни ўпти. Кейин Раҳматжон бирдан қовоғини солиб:

— Шукур ака, сиз эгаийссиз, — деди. — Шундай санъаткорни бу тоғлар орасида яшириб юрибсизлар... Ахир, бу куйларни халқ эшитиб роҳатланиши керак-ку?! Босиб ётиб нима топасизлар? Мен бу куйларнинг ҳаммасини ёзиб оламан... Аммо-лекин, Қаюмжон ака, сиз ҳам даҳшат экансиз. Шундай мулойим, дилбар йигитнинг ичида бир олам хазина ётса!..

— Укабой, айта қолинг, асли касбингиз нима? — деб яна сўради Қаюм.

— Э, бир дарвешмиз-да... — Кейин унинг ўзидан сўради: — Тошканга бориб турасизми?

— Ҳа. Йилида икки-уч марта, — деди Қаюм. — «Шалола» билан...

— «Шалола?»

— Бу одам ўша ансамблнинг тамал тошини қўйганлардан бири, балки биринчисидир, — дедим.

— Вот где зарито собака, — деди Раҳматжон, — Ман айтдим, қандайдир таниш деб... Аммо ўша ансамблни ташкил этиб, жа улуғ иш қилгансизлар. Кейин бунақа ансамблларнинг ўруғи кўпайиб кетди.

— «Халқ ансамбли» деган унвонни ҳам биринчи бўлиб биз олган эдик, — деди Қаюмжон. — Лекин қийинчилик ҳам бўлган...

— Масалан?

— Масалан, биз Полшага бориб эдик, — деб ҳикоя қила бошлади Қаюм бир неча йиллар бурунги воқеани. — Фолклор ансамблларнинг кўрик-танлови бўлиб эди. Иккинчи ўринни олдик. Кумуш болта ҳалиям музейимизда турибди... Бу — катта обрў эди, Раҳматжон. Жюрида жанжал ҳам бўлди. Грузинлар кўп талашишди. Улар, билмадим, нечанчи ўринни олишганди. Турклар бўлса, битта гул — чиннигул олишди, холос... Аммо... бизнинг ютуғимиздан ўзимизданам кўпроқ қувонишди! Шу, ошхонага кириб бора берсак, усилителдан бақиришади: «Ўзбеклар келаяпти! Турларинг ўринларингдан!», деб. Ҳаммани турғизишади... Ушанда бизнинг айбимиз шу бўлганки, меҳмонжон, турклар билан апоқ-чапоқ бўлиб кетганмиз. Биринчи кундаёқ! Уларда камон, уд деган асбоблар бор экан. Ўзим чалиб бердим. Э, кўчалардаям қучоқлашиб юрамиз. Тил бир, дин бир, уғила қон яқин... Лекин, биз бир нарсани билмаган эканмизки, Полшанинг кэгэбэси яхши ишлар экан. Бизларни суратга олаберибди, олаберибди! Биз бўлсак талтайиб, ачомлашиб юраберибмиз... Жанжал Москвда бошланди: бизни — хоин, дейишди...

— Наҳот? — деб кўзларини ола-кула қилди Раҳматжон. Кейин бирдан бошини эгди. — Да-да...

— Кейин Тошканга келдик, — давом этди Қаюм. — У ерда бизни обориб-опкелишди-да. Хуллас, «Шалола» тарқатилди... Ҳа-ҳа, тарқатишган эди. Яна ими-жимида тиклаб олдик. Худога шукр, мана энди битта «Шалола» иккита бўлиш арафасида турибди... Шукурнинг жияни Холиқ Хурсандов «Бойсун» ансамблини ташкил этиб, биздан ажралиб чиқяпти. Ўзи — жуда хушовоз ашулачи... Бу куйларнинг кўпчилигини ўша йигит шунча-шунчадан йиғиб тиклаган. Биз уни созга солиб, вояга етказганмиз...

— Гўзал, гўзал! — деб хитоб қилди Раҳматжон. — Холиқ акагаям айтинг, Тошканга борсалар, учрашайлик... Ҳе-е, Шукур ака, қадриятларимизни энди тиклаяпмиз деганимиз — шу, мана шу...

— Мен сизни қаердан топаман, ука?

— Мана, визитний карточкам!.. Шукур ака кўрмасинлар. Биз ҳам сир тутишни биламиз.

Мен Раҳматжоннинг дангал муомаласига кўникиб улгурган эдим.

— Бўпти, мен ҳам сизнинг нима иш қилишингизга қизиқмайман энди, — дедим.

ТАБИИЙЛИК ҚУЛИ

Тошкентга келганимдан кейин бир-икки ой вақт ўтган эди. Ушанда ёзувчиларнинг Дўрмондаги Ижод уйида яшаб, бир девор наридаги боғчамдаям ишлаб турардим. Бир куни нонуштадан кейин боғда ўзим яхши кўрган курсида, яъни тўнкада хаёл суриб ўтирувдим, дарчадан биров чақирди:

— Шукур ак!у Бормисиз?

Қарасам, оппоқ кўйлак кийган, тугмалари эса қоп-қора, бир башанг йигит — Раҳмат Жума турибди.

— Э, келинг, ука, — дедим. Елкасига ўша чарм жилдини осиб олган экан. — Энди, ҳақиқатан ҳам дарвишга ўхшабсиз. Лекин олифта дарвиш.

— Оғажон, чиройли кийинишни яхши кўрсам — нима қилай? Айбларимдан биттаси — шу, — деди у.

Биз қучоқлашиб кўришдик. У бошқа тўнкага ўтирди-да, жилддидан магнитофон чиқариб, столга қўйди. Кейин «Палл-Малл» деган сигарет олиб, бирини тутатди. Менинг қўлимда ўзимнинг сигаретим бор эди.

— Интервю оласизми? Мабодо, газет-пазетда ишламайсизми? — дедим.

— Ҳозир айтаман хизмат жойимни, — деди у. — Ундан олдин сиз битта радиопостановкани эшитиб кўришингиз лозим... Атиги бир ярим соат вақтингиз кетади.

— Шуни ярим соат кейинга сурсак, — дедим. — Хўш, бирон масалада келган бўлсангиз керак? Лекин бу ерда на шовқин-сурон бор, на мусиқа...

— Оға, мани Сўз қизиқтиради! — деди у. — Сўз, СЎЗ... Шунақа жойда ишлаймизки, ишимизнинг натижасини фақат СЎЗ, ЖОНЛИ СЎЗ орқали англаб олиш мумкин. Ман ҳам сизга ўхшаб воқеаларни тасвирлайман, аммо уни саҳнадагидек кўрмайсиз. Фақат эшитасиз-у, тасаввур этасиз.

— Ҳим, радиода ишлар экансиз-да?

— Оғангизга раҳмат!

— Режиссёрсиз?

— Шундоқ.

— Ундай бўлса, энди тушундим. Ҳақиқатан ҳам СЎЗ, ҳар хил ШУМлар, МУСИҚА — сизнинг қуролингиз...

У яна минг йил бурун Магаданда ўтин кесатуриб, тинкаси қуриб ўлган отамга раҳмат айтди-да:

— Айтмоқчи, куни кеча Қаюмжон акамлар келишди, — деб қолди. — Бутун составини ўзим кутиб олдим, Радио уйига олиб кирдим. Ўзим пултга ўтириб ёздим... Эски куйлардан ҳам, янгиларидан ҳам. Икки соатлик эшиттириш тайёр бўлди... «Шалола»нинг ташкил бўлишию ҳоказо, ҳоказоларниям ёзиб олдим... Интервю олиш ҳам қўлимиздан келади, оға. Радиопостановкаларимнинг текстиниям ўзим ёзаман. Албатта, баҳоли қудрат...

— Сиз ҳам «даҳшат» экансиз, — дедим.

У кулди.

— Лекин, «Қора камар»нинг дикторский текстини ўзингиз ёзиб берасиз.

— Нима?

— «Қора қамар» асарингизни радиопастановка қиляпман. Баҳодир Йўлдошев уни зўр қўйди. Гап йўқ... Аммо ман уни ўзимча қўймоқчиман. Пиесанинг матни бор, топиб олдим. Аммо актёрларнинг саҳнага кириб-чиқишларини, айрим изоҳларни сиз ёзиб беришингиз керак. Бошқа ёғидан хотиржам бўлинг... Мана кўпкарида ёзиб олинган шовқинлардан, шумлардан ҳам фойдаланаман. Отларнинг кишнаши, отлиқларнинг ҳайқиришлари... Хўш, ўша даврга хос куйлар ҳам бор. Кеча ёзиб олдим... Улардан ҳам ўрни билан киритаман...

— Мен — диктор шарҳини ёзиб беришим шарт, а?

— Шарт!

— Айтинг-чи, сизда жичча нахаллик борми-йўқми?

— Бор. Бор... Мани бекорга қўпол дейишмайди, оғажон. Бироқ бу фазилатдан ўзларидаям йўқ эмас...

Кулишдик. Кейин у жилддидан тўрт пачка «Астра» сигарети чиқариб қўйди.

— Мана бу — сизга пора. Хоҳласангиз, «оқ боладан» ҳам топишим мумкин.

— Диктор шарҳини ёзишим учун актёрларнинг сўзини эшитишим керакдир.

— Албатта! Эрта соат ўн бирда сизни Радиодомнинг пастида кутиб оламан!

— Оббо... Хуррамбекни ким ўйнайди, сизнингча? Тўғрироғи, ким овоз беради?

— Кимни хоҳлардингиз?

— Ўша — Фарҳод Аминовни... Мен Хуррамбекни кўрмаганман албатта. Аммо Баҳодир Фарҳодни ўйнатганларидан кейин: «Хуррамбек — шу! Худди ўзи!» деб ишониб қўйганман... Ўша йигит Хуррамбек учун овоз берса, яхши бўларди.

— Оғажон, ўша йигит овоз бериб бўлди, — деди у. — Тағин нимани истайдилар?

— Сиз ҳам «эгаист» экансиз.

— Қайси маънода?

— Шунча ишни қип қўйибсиз-у...

Раҳматжон қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди.

... Хуллас, диктор изоҳини бир амаллаб қораладим. «Қўлига тутқазаман-у, қайтаман», деб яна радио уйига бордим. Раҳматжон мени кутиб олиб, муҳаррирлар хонасига бошлаб чиқди. Кейин бир пиёла чой узатиб:

— Эшитамиз, — деди. — Лекин, жон ака, юртингизда қай тарзда гапирган бўлсангиз... ушандай қилиб ўқинг. Адабийча талаффуз манга керак эмас!

— Диктор шарҳи адабий тилда бўлади, шекилли?

— Аммо манга сизнинг... ўзингизга хос адабий тилингиз керак.

— Етди-етди.

Шундай қилиб, диктор изоҳини... бошқа бир каттакон залда, микрофон олдида туриб ўқидим. Раҳматжон қаршимдаги деворни эгаллаб турган ойна орқасида ўтириб, ёзиб олди. Икки-уч жойда тўхтатдиям, чой ҳам ичирди. Ниҳоят, ташқарига чиқдим. Раҳматжон мени иморатнинг ертўласида жойлашган кафега бошлаб тушди.

Хилват жой экан. Ғорни эслатади... Қизғиш чироқлари бор. Хизматчига ул-бул буюрди-да:

— Ока, бир сирни айтайми? — деди.

— Ҳа, сирлардан бўлсин, — дедим.

— Сиз ўйнаб қўйдингиз.

— Тушунмадим?

— Сизнинг овозингиз кетди. Ман сизни ўйнатдим, оғажон. Энди, «Диктор сўзини муаллифнинг ўзи ўқийди», деб ёзишим қолди. Аммо - лекин дуруст ўқидингиз. Табиий чиқди, назаримда... Табиийлик, о, табиийликка нима етсин! Укангиз ана шу ТАБИИЙЛИКнинг қули-да... Мана шунақа гаплар...

— Ҳим, мабодо сизлардаям шишанинг бирон жойига чизиб қўйиш одати йўқми?

— Биз бўйнига чизиб қўямиз, оғажон.

Икковимиз ҳам кулиб юбордик.

Тошкент, 1997 й

САИД АҲМАД

ЕЛКАСИНИ ПАЙҒАМБАРЛАР СИЛАГАН ШОИР

Ушбу хотираларни Ойбек домланинг маслаҳати билан ёзиббошлаганман.

Вилоятма-вилоят санқиб, туман газеталарига шеър сотадиган бетайин шоирни Ғафур Ғулом учратиб қолди:

Ғ. Ғулом: Ҳозир шеър қанчадан кетяпти?

Шоир: Ҳар хил. Туман газеталарида икки сўмдан беш сўмгача. Вилоят газеталарида олти сўмдан ўн сўмгача кетяпти.

Ғ. Ғулом: Бир йилда неча сўмлик шеър сотасан?

Шоир: Уч минг сўмга етиб қолар.

Ғ. Ғулом: Менга қара. Агар мутлақо шеър ёзмайман, шеър ёзсам палон бўлай, деб тилхат берсанг, ўзим сенга йилига беш минг сўмдан бериб тураман. Хўпми?

1939 йилнинг декабрида уч буюк воқеа кутилмоқда эди. Бири «Халқлар отаси, жонажон йўлбошчимиз» Иосиф Сталиннинг 60 ёшли юбилейи. Иккинчиси — Ўзбекистон шўролар жумҳуриятининг ўн беш йиллиги. Учинчиси — асримизнинг оламшумул иншооти Катта Фарғона каналига сув очиш.

Баланд иморатларнинг пештоқларига: «Улуғ доҳий юбилейини меҳнат ғалабалари билан кутиб олайлик!», «Жонажон жумҳуриятимиз, сенга шон-шарафлар бўлсин!», «Канал қурувчиларига большевиклик саломи!» деган шиорлар осилган.

Газеталарнинг ҳар кунги сонида шу уч воқеага бағишланган мақолалар, шеърлар, фотолавҳалар босиларди.

Кулоллар доҳий сиймоси туширилган сопол товоқлар ясашарди. Мактаб болаларига «Менинг дадам иккита» деган қўшиқ ўргатишарди. Шу йил туғилган қизларга Сталина, ўғил болаларга Мелс, Марлен деган номлар қўйиларди. Йигитлар доҳийникига ўхшатиб мўйлов ўстиришарди. «Қизил майдон»даги ҳукумат уйи биноси олдига томдан то ерга теккунча қилиб оқ сурупга ишлаб осиб қўйилган доҳий сувратини одамлар завқ билан томоша қилишарди.

Театрларда Сталин ролини ижро этиш учун танловлар бошланиб кетганди.

Марказий комитет идеология бўлимига, талантли шоирлардан битта гуруҳ тузиб, ўзбек халқи номидан улуғ доҳийга шеърий мактуб тайёрлашни топширди. Марказқўм ходими Сотти Ҳусайн шоирлардан Ҳамид Олимжон, Уйғун, Эминжон Аббос, Ҳасан Пўлат, Амин Умарий, Холид Расул ва Владимир Липғоларни чақириб биринчи котиб Усмон Юсуповнинг шу топшириғини етказди.

Сотти Ҳусайн билан Ғафур Ғуломнинг ораларидан қора мушук ўтганди. Шунинг учун ҳам уни шеърий хат ёзадиганлар рўйхатига киритмади.

Шеърий хатнинг номи «Бахтли ўзбек халқидан ВКП(б) нинг XVIII съезди очилиш унида халқлар отаси улуғ Иосиф Виссарионович Сталинга» деб аталадиган бўлди.

Бу гаплардан бехабар Ғафур Ғулом ижод билан овора эди. Ўтган йили Ғафур Ғуломнинг орден билан мукофотланиши мукофотга илинмаган бир неча шоирларнинг ичини куйдирган эди.

Орденли шоирнинг шуҳратдан маст, учиб-қўниб юрган пайтлари. Орден ҳали у костюмнинг, ҳали бу костюмнинг ёқасига тақиларди. Руҳи тетик, ижодга иштиёқи оловдек ёниб турган пайтлар. Қандоқ ишга қўл урса яшнаб кетади.

У шу пайтларда Алишер Навоийнинг 5758 байтли (11564 сатрли) «Фарҳод ва Ширин» достонининг насрий баёнини тайёрлаб нашрга топширган. Достоннинг минглаб сатрларига яширинган фалсафий фикрларни бугунги ўзбек китобхонига тушунадиган тилда сўзлаб бериш осон иш эмасди. Шу билан бирга насрий баёнда шеърий руҳни сақлаб қолиш учун ғоят катта маҳорат ва шоирона тафаккур эгаси бўлмоқ керак эди. Бу вазифани Ғафур Ғулом муваффақият билан адо этди.

Бундан ташқари Ғафур Ғулом Вилям Шекспирнинг «Отелло» фожеасини таржима қилиб, «Ҳамза »театрига топширди. Кунора театрга бориб асар репетициясини кузатарди. Баъзи сўзларни айтишга қийналаётган артистларга ўша сўзни бошқасига алмаштириб берарди. Айниқса бош ролни ижро этаётган Аброр Ҳидоятовга унинг овоз имкониятларини ҳисобга олиб янги жаранглайдиган, ҳаракатларига мос сўзлар ёзиб берарди. Асар шеърий бўлгани учун у Аброр Ҳидоятовга вазнни сақлаш, шеърий оҳангни бузмаслик кераклигини тушунтирарди.

Шу ишлар орасида у машҳур «Шум бола» қиссасининг иккинчи бўлимини менга диктовка қилиб, пеш ёзилганини пеш «Муштум»да давомли эълон қиларди. Шеърлари эса ҳали у газетада, ҳали бу газетада босиларди. Ҳатто мактаб ёшидаги болалар учун «Мукофот» деган шеърий тўпламни ҳам шу йили бостирган эди. Катта Фарғона каналига бориб қурувчилар тўғрисида очерклар ёзар, қурилиш трассаларида уларга шеърлар ўқиб берарди.

Икки-уч ой ўтиб шеърий хат тайёр бўлди. Сотти Ҳусайн шоирларни Усмон Юсуповнинг олдига олиб кирди. Шеърий хат ўқилди. Биринчи котибга маъқул бўлди. У хатни қўлига олиб, нега Ғафурнинг номи йўқ, деб сўрайди. То жавобини кутмай шоирлар рўйхатига Ғафур Ғуломнинг номини ўз қўли билан ёзиб қўяди. Сотти Ҳусайн, бунда Ғафурнинг битта ҳам сатри йўқ, қандоқ бўларкин, дейди.

Усмон Юсупов жаҳл билан дейди:

— Билиб қўйинглар, Ғафур бугунги ўзбек шеъриятининг байроқдори. Ғафурсиз шеъриятимизни тасаввур қилиб бўлмайди.

Орадан сал фурсат ўтиб шеърий хат «Правда» ва «Қизил Ўзбекистон» газеталарида босилиб чиқди.

Сен Шариф бобонинг соқолига боқ,
Қорли тоғлар каби бўлиблир оппоқ...
... Қутайба отининг боскан тақаси,
Топтади Жайҳуннинг зумрад ёқасин.

* * *

«Муштум»да адабий ходим бўлиб ишлардим. Жуманиёз Маҳмудов деган ювошгина хоразмлик бир кичик муҳаррир эди. У бечора илгари матбуотда ишламаган бўлса керак, ўша пайтларда «Пастдан юқорига кўтариш» деган шиорга жавобан уни бизга муҳаррир қилиб юборишган эди. У «Крокодил» деёлмасди. «Қарқадил» дерди. Цека деёлмасди, цеқа дерди. У эрта билан келиб нима иш қилишини билмай зерикар, кабинет эшигини ичидан бекитиб озроқ ухлаб ҳам оларди. Тушликка чиқиб кетганича иш соати тугашига яқин қайтиб келарди. Қаёқда эдингиз, деб сўрасак цеқада эдим, деб жавоб қиларди. Сизни икки марта цекадан сўрашди, десак, қайси цеқадан, деб сўрарди.

Ғафур Ғулом унинг соддалиги тўғрисида ҳар хил латифалар тўқирди. Уни ҳар кўрганда, «Усмон Юсуповнинг олдиларида эдим, столларига «Муштум»ни қўйволиб, тинмай куладилар. Нуқул Жуманиёз Маҳмудов маладес, яхши ишляпти, дейдилар, дерди. Бу гаплардан кейин Маҳмудов яйраб кетарди. Қачон цекада мажлис бўлса у Усмон Юсупов атрофида гирди капалак бўларди. Шундай йиғинларнинг бирида Усмон Юсупов уни олдига чақириб гапга солади. Қараса, «Муштум»га муҳаррир бўладиган ҳоли йўқ. Идеология котибини чақириб, қўйинглар бу бечорани қийнаманглар, ҳажвчиликни биладиган бирон ёзувчини муҳаррир қилинглар, дейди.

Шу билан муҳарриримиз «Қарқадил» деганича кетди.

Қирқинчи йилнинг қаттиқ совуқ куни эди. (Саккизинчи декабр бўлса керак). Эрталаб ишга келаётганимда киоскадан газета олдим. Ишга келиб варақласам «Совет ёзувчисининг қиёфаси ҳақида» деган каттагина редакцион мақола чиққан экан. Мук тушиб ўқий бошладим. Мақолада

урилмаган ёзувчи қолмаган эди. Бирини маиший бузуқ, бирини ижодий саёз, яна бирини ғоясизликда айблаган эди. Айниқса ёш шоирлар ғоявий саёз, сиёсий жиҳатдан бугунги кунга хизмат қилмайдиган ночор, ҳатто зарарли асарлар ёзмоқдалар, Ғафур Ғуломдек катта ёзувчилар уларга йўл-йўриқ кўрсатиш ўрнига ўзлари маишатга берилиб кетдилар. Ғафур Ғулом кўп вақтлардан бери жиддий бир асар яратмади. Ичкилик билан, маишат билан овора, деб савалаган эди.

Мақоладан ўттиз еттинчи йилнинг қўланса ҳиди бурқсиб турарди. Ғафур Ғуломнинг кейинги пайтларда ҳар қачонгидан ҳам фаол ижод қилганини ҳамма, ҳатто шу газета ўқувчилари ҳам яхши билишарди-ку. («Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1940 йил 8 декабр сонини тополмадим. Мақола мазмунини хотиримда тиклашга ҳаракат қилдим). Ана шуларни ўйлаб ўтирган эдим, эшик очилиб асабий бир ҳолда Ғафур Ғулом кириб келди. У масъул котиб столидаги ойна тагига бостириб қўйилган телефонлар рўйхатини кузатди-да, трубкани кўтариб қаёққадир телефон қилди. У тарафда трубкани кўтаришганидан кейин ҳар бир сўзини силтаб-силтаб гапира бошлади.

— Менга қара. Ҳикоя ёздинг, эплолмадинг, пиеса ёздинг, шарманда бўлдинг. Илм қиламан дединг, чоғинг келмади. Энди ниначининг ишини қилмоқчимисан? Билиб қўй, мен темирчиман. Ниначининг минг ургани — темирчининг бир ургани. Сен ҳали менинг совунимга кир ювмабсан. Сен билан ўша, ўзинг ишлайдиган катта идорада гаплашаман...

У трубкани шарақлатиб ташлаб, чиқиб кетди.

Ғафур Ғуломни ҳеч вақт бундай аҳволда кўрмагандим. Уни ҳамиша кулиб, кулдириб юрадиган қувноқ одам деб билардим. Демак, унинг қувноқлиги қай даражада бўлса, ғазаби ҳам ўшандоқ баланд даражада эканига беихтиёр гувоҳ бўлиб қолдим.

Ғафур аканинг ҳозир гаплашгани қандоқ одам бўлди экан, деб ўйладим. Бу сир эртасига маълум бўлди. Ғафур Ғулом уйига бориб, кейинги икки-уч йилда ёзган асарлари ва таржималарининг қўлёзмасини иккита қийиқчага тугиб, тепасига сиёҳдони билан ручкасини қўйиб, Марказий комитетга олиб борган, кўпдан унинг жиғига тегиб юрадиган Сотти Ҳусайннинг столига қўйган.

— Бўлди, ёзувчиликни ташладим. Адабиёт сенга ўхшаган талантсизларга қолди. Энди сен ёз. Мана ручкам, мана сиёҳдоним...

У бошқа гап айтмай чиқиб кетган.

Одамлар бу воқеанинг ёнига қўшиб, чатиб, болалатиб тарқатиб юборган эдилар. Бу гап биринчи котиб Усмон Юсуповнинг ҳам қулоғига етган. У Сотти Ҳусайнни чақириб унга танбеҳ берган:

— Қаерда ишлаётганингни биласанми? Марказқўм ходими бундай туҳмат гапларни ёзиши мумкинми? Гижинглама, суриштирдим, мақолани ўзинг ёзган экансан. Сен бизларга ҳам, партияга ҳам доғ туширяпсан. Ҳозир бориб Ғафурдан узр сўра. Ғафурни оқламоқчи эмасман, бунақа енгиллик қилмаслиги керак эди.

Сотти Ҳусайн Ғафур Ғуломнинг уйига бориб узр сўраб қўл узатади. Ғафур ака унинг қўлини олмайди. Буёққа кир ҳам демайди. Эшикни қарсиллатиб бетига ёпиб кириб кетади.

Ўша йиллари Усмон Носир кетидан адабиётга кириб келган жуда талантли шоир Султон Жўранинг шеърларини ёшлар талашиб ўқишарди. Айниқса унинг «Бруно» достони машҳур бўлиб кетганди. Кечагина мукофотланган ёзувчилар орасида у ҳам бор эди.

Мукофотга илинмаганлар Ғафур Ғуломни енголмагандан кейин унга ёпишдилар. Ҳар мажлисда уни тошбўрон қилишар, газеталарда арзимаган баҳоналар билан катта-катта мақолалар бостиришарди.

Ҳужумлардан тинкаси қуриган Султон Жўра ўзини отиб қўяди. Ҳайрият, жароҳати оғир эмас экан, уни даволайдилар.

Барибир ҳужум тўхтамайди. Охири, Султон ўз ихтиёри билан фронтга жўнаб кетади. Бир муддатдан кейин «Султон Жўра қаҳрамонларча ҳалок бўлди» деган хабар келади.

Ана шундан кейингина тушида ҳам орден кўрадиганларнинг овози ўчади.

* * *

Ғафур Ғулом этагини силкитса кулги тўкиларди. У кирган хонадонда бир ҳовли кулги қоларди. У ҳар бир хонадоннинг кўпдан кутган азиз меҳмони эди. Қаерга борса атрофини ёшу-қаи ўраб оларди.

У донолар даврасида доно эди. У Бедилни, Ҳофизни, Жомийни севиб ўқирди. Озарбойжон, тожик, туркман, уйғур, қозоқ, татар, қирғиз тилларида бемалол гаплаша оларди.

У жуда ҳозиржавоб одам эди. Душанбедаги бир даврада айтган гапларини ҳалигача қойил қолиб эслайман.

— Сиз мени ўзбек, Турсунзодани тожик деяпсизлар. Тожикнинг оти Турсун бўлса, ўзбекнинг оти Ғулом бўлса, унинг тожиклигию менинг ўзбеклигим қаёққа боради. Йўқ, биродарлар биз ҳаммамиз бир халқмиз. Миллий айирмачиликни хаёлимизга ҳам келтирмаймиз. Қаранг, ҳатто исмларимиз ҳам айқаш-уйқаш бўлиб кетган-а!

Ғафур Ғулом ҳар қандай мураккаб ҳолатдан осон йўл топиб чиқиб кета оларди.

Эллик иккинчи йилда Абдулла Қаҳҳорнинг отаси темирчи уста Абдуқаҳҳор вафот қилади. Уста Сангин бошчилигида Тошкентда яшайдиган аштлик темирчилар, Абдулла Қаҳҳорнинг ёр-биродарлари, ёзувчи ва журналистлар жанозага келишади. Ҳамманинг хаёлида битта савол айланарди. Жаноза ўқитармикин, ўқитмасмикин?

Замон нозик эди. Аллақанча ёзувчилар қамалган. Қанчаси кўчага чиқмай уйида пусиб ётарди. Ғафур Ғулом Абдулла акани четга чақириб «Нима қиласан, жаноза ўқитасанми?» деб сўрайди.

— Ҳайронман. Қандоқ бўларкин.

— Жаноза ўқитмасанг бўлмас. Отанг мўмин-мусулмон, меҳнаткаш, ҳалол одам эди. Агар ўқитмасанг, бир умр тушларингга киради. Умринг пушаймонларда ўтади.

—Аштга олиб кетиб ўша ерда жаноза ўқитиб, қариндошларнинг хилхонасига кўмсакмикин?

— Бўлмаган гапни қўй, — дейди Ғафур ака, — Тошкент қайдаю Ашт қайда. Мурдани уринтириб нима қиласан. Менга қара, агар отанг, палон жойга пул яшириб қўйганман, жанозамга сарфла, деб васият қилган бўлса айтганини қилармидинг. Албатта, шундай қилардинг. Ҳозир мен одамларга,уста Абдуқаҳҳор ўлганимда жаноза ўқит, деб васият қилган. Бу гапни уста бобо менинг олдимда айтган, дейман. Гап тамом!

Ғафур аканинг шу гапидан кейин ота васияти вожиб, деб жаноза ўқитилган эди.

Шуҳрат қамалишидан олдин ёзувчилар уюшмаси партия бюросининг аъзолари Зоя Милчакова билан Роговалар унинг уйига бориб ҳовлида ўйнаб юрган боланинг иштонини тушириб қарашган. Суннат қилинганини билиб юқори идорага, Шуҳратнинг ўғли суннат қилинган, деб хабар қилишган. (Милчакова билан Роговалар қама-қама пайтидаги энг ашаддий сотқинлардан эдилар. Абдулла Қаҳҳор Роговани шўро ҳукуматининг онаси, деб атарди).

Кейинчалик Абдулла Қаҳҳор билан Ғафур Ғулом ўша воқеани эслашганда Абдулла ака унга тан бериб, орқангни пайғамбарлар силаган, ҳар қандай мушкул пайтда ҳам ўзингни ўнглай оласан. Самолётдан ташлашса ҳам оёғинг билан тушасан, деганди.

Сотти Ҳусайн билан иккови ўртасидаги можарони эслашганда Ойбек домла: «Ғафурми, ия, Ғафур лўли-ку, лўли. Бировга ўзини талатиб қўймайди. Унга қойил қолиш керак» дерди.

Эллигинчи йилларнинг бошларида Ғафур Ғуломнинг Башар деган беш яшар ўғли вафот қилади. Ғафур ака шу ўғлига сира танбеҳ бермасди. Нима қиламан, деса майли деяверарди. Унга ўзининг тенгдош ўртоғидек муомала қиларди. Башар жуда сўконғич эди. Каттами, кичикми бўралаб сўкаверарди. Мен Ғафур акага, домла, уни бир уришиб қўйинг, ёмон сўкяпти, деганимда, «қўявер, сўкаверсин, ўзим рухсат берганман», деган эди.

Ўшанда устознинг бу гапига ҳайрон бўлгандим. Наҳотки, шундоқ доно, шундоқ обрўли одам болага тарбия бермаса.

Башар айвонда нимадир қилаётган эди. Ғафур ака тепасига келиб «нима қиляпсан, унақамас, бунақа қил» деди. Бола бошини кўтариб дадасига қаради-да, «Ғафур Ғулом бўлсанг ўзингта, билдингми, ярамас», деди. Ғафур ака тиззаларига уриб қотиб-қотиб кулди.

Бир куни домланинг уйига борсам сўконғич ўғлини койияпти.

— Э, ҳайрият-е, — дедим. — Унга биринчи марта танбеҳ беришингиз бўлса керак.

— Бунинг сабаби бор. Эртага уйга Усмон Юсупов келмоқчилар. Ўзинг биласан, у киши гавдали, қорин солган одам. Боласи тушмагур у кишини ҳам ҳў қорнингга... деб қолмасин. Эртага опасиникига бир кунга обориб қўймоқчиман.

Шу бола вафот қилганда Ғафур ака жанозада олдинга ўтиб, қўл қовуштириб турди. Шу куниёқ алам-изтироб билан шу сатрларни битди:

Осмон тўла юлдузлар,
қани сенинг юлдузинг.
Қани сен ваъда қилган
келажагинг, кундузинг.
Осмон тўла варраклар
қани сенинг варрагинг.
Томдан йиқитди сени
ўзингдек шўх юрагинг.
Қўлинг чизиқларидан
очар эдим баъзан фол,
Сочинг ўрайларидан
кутар эдим истиқбол.
Наҳотки бу ниятлар
тўсатдан топди завол.
Осмон тўла юлдузлар,
қани сенинг юлдузинг,
Қани сен ваъда қилган,
келажагинг, кундузинг.
Бизнинг оилада ҳам
бўлиб ўтди қиёмат.
Шўрликкина жонингни
сақлаш учун саломат,
Наҳотки мен қалб билан
беролмадим ҳарорат.
Осмон тўла варраклар,
қани сенинг варрагинг,
Томдан йиқитди сени
тўполончи юрагинг.

Маросимлар ўтиб кетган бўлса ҳам Ғафур ака уҳ тортар, мўлт-мўлт кўзёши тўкарди. Ҳовлининг этагига бориб дастрўмоли билан кўзёшларини артиб келарди.

Шундай кунларнинг бирида Ғафур ака менга ёрилди.

— Укагинам, бу бола сўккан пайтларда нега танбеҳ бермайсан, дердинг. Уни уришолмасдим, танбеҳ беролмасдим. Чунки у бу дунёга беш кунлик меҳмон эканини билардим. Шунинг учун майли, сўкаверсин, армонда қолмасин дердим. Бу бола порог билан туғилган, шунақа дард билан туғилганларнинг тақдири нима бўлишини билардим. Шунинг учун ҳам сафарларда узоқ юролмасдим. Мен йўғимда болам бир нима бўлиб қолмасин, деб доимо хавотир олардим. Кечалари уйғониб тепасига келардим, кўкрагига қулоғимни қўйиб юрак уришини эшитардим. Мана, ўша, докторлар айтган машъум кун келди.

У гапни тугатмай оҳ уриб юборди. Аттанг, аттанг, дея ҳовлининг этаги томон кетди. Бироздан кейин кўзлари қизариб қайтиб келди.

* * *

Ғафур Ғулом табиати равшан пайтларда ҳаддан ташқари қувноқ бўларди. Шеър ҳам, сўз ҳам қуйилиб келаверарди. Ёзувчилар уюшмаси ҳиммат қилиб, янги йилга дастурхон ёзди. Ғафур ака шифохонада даволанаётган эди. Машинада олдириб келишди. У эшикда кўриниши билан базмга бирдан файз кириб кетди. У ўтирганларга шеър тўқий бошлади.

Ойбек аканинг ёнида кўҳликкина жувон ўтирарди. У аёлга гоҳ чой, гоҳ вино тутарди. Ғафур ака кузатиб турган экан, дарров шеър тўқиди:

Андижонда олов ёқсам Ўшда тутун,
Ойбеквойим ўтирипти бағри бутун.
Қўлтиғида иссиққина сулув жонон,
Бир қарашда бўйдоқлардан қочар имон.

Яшин, Воҳид Зоҳидов, Иззат Султонлар ёнма-ён ўтиришарди, бўйларига ишора қилиб Ғафур ака уларга ҳам шеър тўқиворди.

Юртимизнинг девлари, давлатлари, совлатлари
Телпагу қалпоқда ўсган баччажиш авлодлари
Яшин шеру, Воҳид зўру, Иззат дароз шашқатор
Иккиси дулдулга минган, биттасида зулфиқор.

Темур Фаттоҳнинг машина авариясида лаби, пешонаси чандиқ бўлиб қолган, унинг устига бошида сочи ҳам қолмаганди. Ғафур ака галдаги ҳазил шеърни унга бағишлади;

Давра аҳли сўзларимни тинглаганда,
Темур Фаттоҳ шеърин сақлар танглайинда.
Бойнинг ўғли бўлса ҳамки шу гапирсин,
Қуёш пардоз қилар унинг манглайинда.

Энди навбат менга келди:

Сайдаҳмаддир ҳам ёзувчи,ҳам ўспирин,
Бўйдоқликда қилар иши шўрин-бурин.
Бурнидане, кўринади Ўринбурун,
Ош келганда қошиқ солар элдан бурун.

(Ўринбурун Русия шаҳри Оренбург. Мутойибаларда, аскияларда уни бурунга қиёс қилиб шундай дердилар).

Эминжон Аббос ёзувчилардан биринчи депутат бўлган. Биринчилардан бўлиб орден олган. Ҳатто Олий совет президиумига котиб ҳам бўлган. Яқинда у вазифасидан бўшатилиб ўзимиз қатори бўлиб қолганди. Ғафур ака илгарилари ҳам унга ҳазил шеърлар тўқиб юрарди. У Олий советга маъсул котиб бўлганди, неча йиллардан бери нашриётда чиқмай ётган китоби уч кунда чиқазилган эди. Ўшанда Ғафур ака шундай деганди:

Уч йилга кесилганни тўрт кунда итоб этма,
Эминжонни ёзганини бир кунда китоб этма.

Ғафур ака меҳмонлар орасида Эминжон Аббосни кўрдию яна шеър тўқиди.

Эминжонга дунё вафо қилмади;
Трамвай ҳам ўтди, дўстлар хотинсиз.

(Давоми кейинги сонда)

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

* * *

НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32

Қабулхона телефони— 33-52-91

* * *

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир — Гулчеҳра Умарова

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 010. Ҳажми — 3 босма табоқ Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593.